

מבוא

נשים ברבנות – תיעוד ותעודה

הרבה פרופ' דליה מרקס

זכינו לחיות בעידן מעניין. כשעורכי הכרך הזה ביקשו ממני לפרסם סקירה היסטורית ורעיונית על נשים ברבנות, הסכמתי בשמחה. רק לפני פחות מעשור שנים פרסמתי מאמר מקיף בנושא זה,¹ וסברתי שיקל לעדכנו בכמה נתונים חדשים, ולא היא. כששבתי אל המאמר גיליתי שיהיה עליי לכתוב מחדש חלקים שלמים משום שמאז פרסומו השתנתה המציאות בקצב מהיר. יתר על כן, דומה שעד מהרה ידרשו התמורות המהירות גם עדכון של מה שייכתב כאן. אשרינו, מה טוב חלקנו, שזכינו לחיות בתקופה שבה הולכת ומתבססת תרומתן של הנשים לשיח הרבני, הקהילתי והרוחני, וקולן נשמע באופן הצלול ביותר. האופק הנפתח בפנינו, לפחות בתחום זה, בהיר ומבטיח עוד רבות.

סמיכת נשים לרבנות וכהונתן של נשים ברבנות היא אחת המהפכות המשמעותיות ביהדות זמננו, מהפכה שראשיתה, כפי שנראה מיד, הייתה סמויה מן העין, אבל סופה מי ישורנו. היא משפיעה עמוקות ובדרכים מגוונות על היהדות לזרמיה, כולל גם על אלו המתנגדים לסמיכת נשים. במאמר זה אבחן הן את נושא תולדות סמיכת הנשים לרבנות והן את משמעות רבנותן של נשים כתופעה תרבותית ודתית. לאחר סקירה קצרה של תולדות סמיכת הנשים אדון בממדים ייחודיים ברבנותן של נשים ביהדות

¹ דליה מרקס, "נשים ברבנות וסמיכת נשים: היסטוריה, אתגרים ואופקים", זהויות, 5 (2014): 75–98. גרסה אנגלית של מאמר זה פורסמה בכתב העת *CCAR Journal* (Fall 2012): 182–190. גרסה מעודכנת פורסמה אצל Rebecca Einstein-Schorr and Alysa Mendelson-Graf (eds.), *The Sacred Calling, Four Decades of Women in the Rabbinate*, New York 2016, pp. 279–294. אני מודה לעורכי הכרך, הרב מאיה ליבוביץ' והרב פרופ' יהודיע עמיר, על עזרתם הרבה בעריכת מאמר זה.

זמננו, באיכויות שהן מביאות לרבנות ובאתגרים שעמם הן מתמודדות בארץ ובתפוצות ובזרמים השונים. מובן שקשה להשוות בין רבנות של נשים ביהדות הליברלית בארצות הברית לבין זו שבמדינת ישראל, בין עולמן המקצועי של נשים בנות המאה התשע-עשרה בצפון אמריקה לבין עולמן של הנשים העומדות כיום בפני סמיכה, בין נשים המכהנות ברבנות בתנועה הרפורמית לבין סמיכתן של נשים אורתודוקסיות. למרות ההבדלים, דומה שישנם כמה קווי דמיון משותפים לכולם, ולפחות לרובם. פרק מיוחד יעסוק בנשים רבות במדינת ישראל. המגזר שבו התמורות הן הדרמטיות ביותר בשנים האחרונות הוא האורתודוקסיה המודרנית, מצב העניינים משתנה בו במהירות וגם הוא יידון כאן.

למותר לציין שכתור רבה ופרופ' לליטורגיה (תפילה) בהיכרו יוניון קולג', בית המדרש לרבנות רפורמית בירושלים, אני כותבת מעורבת, וזאת ביותר מאשר דרך אחת. למרות זאת, וביתר שאת בגלל זאת, אני מקווה שהתמונה שתשורטט כאן תהיה מקפת ומהימנה. המאמר מבוסס על בחינת הנושא הן בכלי מחקר, הן דרך ראיונות והן דרך ניסיון אישי בעבודה בשטח ובהוראה במוסדות להכשרת רבנים רפורמים בישראל, בארצות הברית ובאירופה.

תולדות סמיכת הנשים לרבנות

ישנן כמה דוגמאות בולטות למנהיגות נשים בתולדות ישראל. במקרא – מרים, דבורה הנביאה וחולדה הנביאה; בימי הביניים – אסנת ברזני, שעמדה בראש ישיבה בכורדיסטן במאה השש-עשרה;² בתנועת החסידות במזרח אירופה – אדל, בתו של מייסד החסידות, הבעל שם טוב ועוד. לאורך הדורות היו נשים יהודיות פעילות בחיי הקהילה שלהן. הן תרמו להם באירוח, בגיוס כספים, בגמילות חסדים ועוד. בדרך כלל בוצעו תפקידים אלו בהתנדבות וללא הכרה רשמית. כאן אעסוק בנשים שביקשו לכהן ברבנות ובכאלה שאכן זכו לקבל סמיכה פרטית או מוסדית לכך. ככל הנראה, השאלה אם נשים יכולות לכהן ברבנות עלתה בפומבי לראשונה לפני כ-120 שנה. פמלה נדל, שכתבה ספר על תולדות המסע של

² אורי מלמד ורינה לוין מלמד, "הרבנית אסנת – ראש הישיבה בכורדיסטאן", פעמים 82 (תש"ס): 163–178.

נשים לרבנות,³ מצטטת בו סיפור קצר שכתבה מרי כהן בשנת 1899. כהן הייתה עיתונאית וחברה בבית הכנסת האורתודוקסי "מקווה ישראל" בפילדלפיה. הסיפור פורסם בעיתון היהודי *The Jewish Exponent*, וכותרתו: "בעיה לפורים" ("A Problem For Purim"). הוא עוסק בשאלה אם בכוחן של נשים יהודיות לסייע לפריחתה של יהדות אמריקה בכך שתישאנה בעול הרבנות: ימים אחדים לפני פורים, ליונל מרטינו, צעיר מבטיח המכין את עצמו לשירות ברבנות, מזמין לביתו חבורת צעירים יהודים משכילים כמותו כדי לדון בענייני השעה של היהדות. הנושא שנבחר לדיון הוא "כוהני דת ועבודתם", והשיחה עוסקת בדרשות תורניות ובדרכים לשפר את עבודת הרבנים. במהלך השיחה, אישה צעירה בשם דורה אולמן – המפקחת של בית הספר המקומי לתפירה – מבקשת את רשות הדיבור. היא מזהירה שדבריה עלולים לזעזע את השומעים. כך ממשיך הסיפור:

היא הסמיקה מעט, וצללה הישר אל הנושא שלה: האם הנשים שלנו אינן יכולות להיות כוהנות דת (ministers)? כולם מלבד ליונל נאלמו דום. אפילו שלוותו הרברבנית של ג'ק הופרה. הוא ישב בעינים פעורות לרווחה. מרטינו אמר במהירות: "האם תוכלי להסביר את הרעיון או את התוכנית שלך מיס דורה?". בינו לבין עצמו הוא נדהם מעט. הוא לא ציפה ממנה לדבר, אולי ל"תובנות" שלה על בתי ספר לתפירה. "נראה לי", אמרה דורה בתגובה לשאלתו, "שיש נתיבים בחייהן של נשים שגברים אינם מבינים ואינם יכולים להבין. בעניינים אלו, בנות מיננו יוכלו בוודאי ללמד ולדרוש טוב יותר מגברים. בימינו, גברים עוסקים בתפקידי רבנות בעבור שני המינים, ומדוע נשים לא יוכלו לעשות כך? מובן שאיני מתכוונת לכך שנשים צריכות להחליף את הגברים על הבימה [...] אבל המקצוע צריך להיות פתוח גם לנשים".⁴

דורה ממשיכה ומסבירה את רעיונה לקבוצה הנדהמת ועונה אחת לאחת על השאלות והטענות המוטחות כלפיה. שאלות אלו חשובות לענייננו אף יותר

³ Pamela Nadell, *Women Who Would Be Rabbis: A History of Women's Ordination 1889–1985*, Boston: Beacon Press, 1998, pp. 1–6

⁴ Mary M. Cohen, "A Problem for Purim", *The Jewish Exponent*, 15 March 1889. אני מודה לפרופ' פמלה נדל על שהעמידה לרשותי עותק של העיתון שבו פורסם הסיפור לראשונה. תרגומו של קטע זה, כמו שאר המובאות המתורגמות במאמר מאנגלית, הוא שלי.

מן התשובות שכהן שמה בפיה של דורה, שכן טענות דומות להן המשיכו (ובמידה רבה אף ממשיכות) להישמע לאורך שנים רבות: (1) הגברים טוענים שיש מעט, אם בכלל, נשים המתאימות לכהן כרב, ועל כן השאלה תיאורטית; (2) הם שואלים אם נשים מסוגלות בכלל לראות מעבר ל"נסיבות חייהן ואופקיהן" כדי להתגייס למשימה; (3) הם מעלים חשש שמא "האנשים שלנו" אינם בשלים לחידוש כזה; (4) הם מבטאים דאגה שחידוש כזה יגרום "שבר חריף מדי" עם העבר; (5) הם חוששים שמא שאיפותיהן של נשים תיתקלנה בזלזול ובלגלוג; (6) הם מגלים חשש מפני הפיכת הרבנות לנשית – דבר שיוריד את קרנו של המקצוע. כאמור, דורה עונה אחת לאחת על טענות המשתתפים ומסיימת את דבריה בציטוט של כומר, שאינו מוזכר בשמו, שאמר: "הכהונה לעולם לא תגיע למיצוי כוחה הנשגב עד שהאישה תתפוס את מקומה כמפרשת לגיטימית של דבר האל". בכך שציטטה איש דת נוצרי העמידה כהן את הסיפור שלה בהקשר התרבותי האמריקני הרחב יותר. בתקופה זו החלו כמה חוגים פרוטסטנטיים ליברליים להעניק סמיכה לכמורה לנשים. טיעוניה של כהן בסיפור לפורים⁵ חושפים אווירה של ציפיות גוברות לשינוי בתפקידי האישה ביהדות האמריקנית, ובעיקר בחוגיה הליברליים.⁶

זו הייתה תקופה שבה התחולל מה שההיסטוריון יונתן סרנה כינה "התעוררות אדירה" בצפון אמריקה כולה וביהדות ארצות הברית בפרט.⁷ מקצת השינויים שנבעו מן ההתעוררות הזאת היו קשורים לנשים. רובם היו מקומיים, וחוללו אותם אנשים ונשים צעירים ונמרצים מהשטח. בתקופה זו היללו רבנים את דתותן הנאמנה של הנשים ועודדו אותן לבוא לבתי הכנסת; נוסדו מקהלות מעורבות של נשים וגברים בקהילות ליברליות רבות; כנות השתתפו בטקסי אֶשְׁרוּר (confirmation). טקסים אלו, שתפסו בקהילות רבות את מקום טקסי ברהמצווה, היו חידוש של המאה התשע-

⁵ דומה שמועד פרסום הסיפור לא היה מקרי. כהן בחרה בחג שבו אסתר המלכה, הנערה היתומה, הצליחה להציל את עמה מכליה. יותר מכך, היא השתמשה באופי החתרני והפרודי של החג, ב"ונהפוך הוא" ההומוריסטי, כדי להציע מחשבה חדשה, שבמועד אחר הייתה אולי נתקלת בהתנגדות עזה אף יותר.

⁶ ראו עוד על סיפורה של כהן בספרה של נדל (לעיל הערה 3), עמ' 1–29.

⁷ Jonathan Sarna, *A Great Awakening: The Transformation that Shaped Twentieth-Century American Judaism and Its Implications for Today*, New York: Council for Initiatives in Jewish Education, 1995.

עשרה. באמצעות טקסים אלו, שההשראה להם באה מטקסים נוצריים מקבילים ואשר יוחדו לבנים ולבנות כאחד, זכו בנות לעלות לבימה יחד עם בני כיתתן ולזכות בהכרה ציבורית בהצהרת אמונים טקסית ביהדות.⁸ אמנם בעבור הבנים הטקס היה יכול להיות הצעד הראשון בעיסוק ציבורי יהודי ואילו בעבור הבנות זה היה טקס של פעם בחיים, אבל משזכו במעמד ציבורי ויצאו מסתרה של עזרת הנשים נבטה בלבבות נשים רבות התקווה לחיים של עשייה יהודית ציבורית ומקצועית.

נדל דנה בכמה נשים שזכו להכרה ציבורית בתור מנהיגות קהילתיות ושירתו בתפקידים רבניים עד מלחמת העולם הראשונה. למרות העובדה שהן לא קיבלו סמיכה רבנית, ואף שדומה כי פועלן נשכח בסערת מלחמת העולם, צריך לשמור להן מקום של כבוד במסע לקראת סמיכת נשים. אזכיר כאן שלוש מהן.

ריי פרנק (1861–1948), מחנכת בבית ספר יהודי ודרשנית כריזמטית, כונתה *A Girl Rabbi from the Golden West*.⁹ בשנת 1890 הסכימה פרנק לדרוש בקהילה בעיר ספוקיין שבושינגטון ביום הכיפורים לאחר ששמעה שאין רב במקום. דבריה חושפים את התרגשותה הרבה ואת מודעותה למעמד ההיסטורי:

עמידתי כאן הערב, אין לה תקדים [...] ההזמנה לשאת דברים בפני בני עמי היא אות של כבוד. אבל בלילה הזה מכל הלילות, ליל יום הכיפורים, להיקרא לשאת דברים בפניכם, להשיא לכם עצה, לחשוב שהלילה אני אולי האישה היהודייה היחידה בעולם, אולי הראשונה מאז ימיהם של

⁸ על אודות טקסי אשרור יהודיים בהקשר התרבותי שבו נוצרו באירופה ועל אודות הפונקציה שלהם, ראו Klaus Herrmann, "Jewish Confirmation Sermons in 19th Century Germany", in Alexander Deeg, Walter Homolka and Heinz-Gunther Schottler (eds.), *Preaching in Judaism and Christianity: Encounters and Developments from Biblical Times to Modernity*, Berlin: De Gruyter, 2008, pp. 91–112.

⁹ ראו על אודותיה, Reva Clar and William M. Kramer, "The Girl Rabbi of the Golden West", *Western States Jewish History* 18 (1986): 91–111, 223–236. נדל (לעיל הערה 3), עמ' 39–44.

הנביאים, שנקראה לשאת דברים בפני ציבור כמו הציבור שאני רואה לפניי, אכן זה כבוד עצום.¹⁰

אכן, ככל הנראה, פרנק הייתה האישה הראשונה שדרשה בפני קהל באי בית כנסת. לאורך השנים היא הייתה לדרשנית מבוקשת ומנהיגה מוכרת. אחד הציטוטים המוכרים שלה היה: "לרוחניות אין מין".¹¹ אף על פי שפרנק עצמה טענה שאין ברצונה לקבל סמיכה לרבנות,¹² פועלה, וגם מאמרה של מרי כהן, שפורסם שנים אחדות לאחר מכן, ופועלן של נשים אחרות כמוה, עוררו את השאלה בדבר כהונתן של נשים ברבנות.

הנרייטה סאלד (1860–1945), מלומדת ומנהיגה ציונית, ממקימות ארגון "הדסה" ומי שעמדה בראש "עליית הנוער", הייתה האישה הראשונה שזכתה ללמוד באופן רשמי שנים מספר בבית מדרש ללימודי רבנות – דבר שהתאפשר לאחר מאבק. היא למדה בסמינר היהודי התיאולוגי (Jewish Theological Seminary) – בית המדרש של התנועה הקונסרבטיבית בניו יורק – בשנים 1903–1906. דומה שסאלד עצמה הייתה אמביוולנטית בעניין סמיכת נשים והתבטאה לא אחת בנושא.¹³ עם עלייתה לארץ הייתה סאלד עמוד התווך של קהילת עולים אנגלוסקסית שניסתה לקיים במציאות הארץ ישראלית חיים דתיים משותפים ושוויוניים ברוח היהדות הליברלית. משעזבה סאלד את לימודיה דעך הדיון בנושא סמיכת נשים עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. הדיון חזר וצבר תנופה בשנות העשרים של המאה העשרים. חמש נשים למדו בשנים אלו בבתי מדרש ללימודי רבנות זמן ארוך מספיק כדי שיוכלו לקבל סמיכה, אך בסופו של דבר הן לא זכו לכך. דומה

¹⁰ זו הפסקה שפתחה את דרשתה, ראו "A Lay Sermon by a Young Lady", *The American Hebrew*, Oct. 1, 1890, p. 183. <http://jwa.org/womenofvalor/frank>.

¹¹ נדל (לעיל הערה 3), עמ' 52–53.

¹² פרנק נענתה להזמנת נשיאו המייסד של היברו יוניון קולג' בסינסינטי, הרב אייזיק מאיר וייס, להצטרף לכיתת לימודי הרבנות, אך עזבה לאחר סמסטר אחד. תודתי לפרופ' גארי זולה, ראש ה־American Jewish Archives על המידע.

¹³ על חייה ועל פועלה המגוון של הנרייטה סאלד, ראו דבורה הכהן, מנהיגה ללא גבולות: הנרייטה סאלד, ביוגרפיה, הקיבוץ המאוחד, 2019; אריה ליפשיץ, הנרייטה סאלד: המחנכת בעלית הנוער, ירושלים: הסוכנות היהודית, תשי"א. על סאלד כמנהיגה דתית ועל מסעה בסמינר לרבנות, ראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 53–59.

גם שנשים אלו לא היו מודעות למאבקים של נשים לקבלת סמיכה כשלושה עשורים קודם לכן.

מרתה ניומרק (1904–1981), בתו של דוד ניומרק, פרופסור בהיברו יוניון קולג', בית המדרש ללימודי רבנות של התנועה הרפורמית בסינסינטי. היא התחילה את לימודיה במוסד זה בשנת 1922. לאחר דיונים ממושכים, באותה שנה פרסם הסגל האקדמי של היברו יוניון קולג' בשיתוף עם מועצת הרבנים הרפורמים (CCAR) הצהרה חלוצית שבה נאמר: "אין זה צודק לשלול מנשים את הזכות לסמיכה". למרות הצהרה אמיצה זו חלפו יותר מחמישים שנה עד שהוסמכה שם האישה הראשונה (ראו להלן). קבלת ניומרק ללימודים תוארה בידי ג'ייקוב לאוטרבך, פרופ' לתלמוד שהתנגד נחרצות לעניין, כ"השקעה גרועה מאוד". לדבריו, היות שמצופה מנשים להינשא והיות שהמועמדת תיענה בוודאי ליעודה כאם המושלת באורחות ביתה, היא תגרום לקולג' להשקיע בה ולתמוך בה "שמונה שנים לשווא". ואולם ניומרק לא נסוגה. היא הייתה האישה היחידה בכיתה שבה למדו כמאה גברים. אך כנבואתו של לאוטרבך, היא לא סיימה את לימודיה, ולאחר שבע שנות לימוד וחצי עזבה כדי להינשא. ניומרק הייתה האישה הראשונה שזכתה לתואר "מפקחת על בתי ספר דתיים".¹⁴

ניומרק ואחרות כמותה ביקשו "להיתפס ברצינות כאינטלקטואליות ובה בעת להיתפס ברצינות כנשים".¹⁵ כמה מהן היו בנות של רבנים או נשואות לרבנים, אבל רובן היו בודדות במסען, שבו נתקלו בכוחות חזקים שהתאחדו בהתנגדותם אליהן: חברי סגל אקדמי, חברים במועצות מנהלים של בתי מדרש ללימודי יהדות ואף בני כיתה. היו מרצים שהאמינו שרק מועמדת יוצאת דופן בחריפותה תוכל להתגבר על המסורת עתיקת היומין בדבר בלעדיותם של הגברים ברבנות. פמלה נדל טוענת ששומרי חומות אלו הסגירו את עמדותיהם השמרניות בכך שנתנו לתלמידות המעטות שלמדו אצלם ציונים מעולים, אבל בה בעת כינו אותן "ממוצעות" או אף "חלשות". יש לציין גם שהנשים האלה לא זכו למלגת לימודים, ושמקצתן ניהלו את משק ביתן בד בבד עם לימודיהן.¹⁶ אפילו כמה מהמנהיגים שתמכו במפורש בשאיפות הנשים שדרשו שוויון זכויות דתי גילו הססנות כשעלתה שאלת

¹⁴ על חייה ועל פועלה ראו שם, עמ' 62–72, 102–104.

¹⁵ אמירה זו מיוחסת לריי מונטור, בתה של מרתה ניומרק. שם, עמ' 92.

¹⁶ שם, עמ' 96.

סמיכתן. הרב אייזיק מאיר וויז, מייסד היברו יוניון קולג' ומועצת הרבנים הרפורמים, התבטא בהתלהבות ובהערכה כשדיבר על התלמידות שבמוסדו אבל היסס להעניק להן סמיכה לרבנות. קשה לדעת מה הייתה מידת השפעתן של נשים מעטות אלו על השיח הציבורי ועד כמה היה עניינן מוכר לציבור היהודי, אבל כמו נשות הגל הראשון של סוף המאה התשע-עשרה, אף הן שותפות ליצירת השיח והשפה שבסופו של דבר איפשרו סמיכת נשים.

תקופת השפל הגדול בארצות הברית (1929–1939) חיבלה במאמצייהן של נשים להיכנס לרבנות וגם למקצועות אחרים. לא זו אף זו, בשנות השלושים של המאה העשרים הגיעו לארצות הברית מהגרים רבים שנמלטו מגרמניה הנאצית. נשים רבות ויתרו על שאיפותיהן המקצועיות, שנתפסו בעיני החברה כמותרות שאין זה זמנן. הלן לווינטל, אחת המועמדות המובילות לקבלת סמיכה לרבנות, אף אמרה שהיא אינה חפצה "לקחת את מקומו של בוגר לימודי רבנות צעיר או את מקומו של פליט המצפה נואשות להגשים את ייעודו".¹⁷

ובינתיים, בעבר השני של האוקיינוס הוסמכה אישה. רגינה יונס הוסמכה לרבנות בגרמניה הנאצית בשנת 1935. אירוע זה התרחש ללא ידיעת עמיתותיה בצפון אמריקה. למעשה, כהונתה ברבנות לא הייתה ידועה לציבור עד לשנים האחרונות, שבהן נפתחו הארכיונים של גרמניה המזרחית בעקבות איחוד גרמניה. החוקרת הגרמנייה ד"ר קתרינה פון קלנבך, גילתה את התיעוד על אודות אישה חלוצה זו, שנספתה בשואה, והיא פרסמה את המחקרים הראשונים על אודותיה.¹⁸

רגינה יונס (1902–1944) הייתה אישה מסורתית למדי. היא למדה בבית המדרש הליברלי לחוכמת ישראל (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums) בעיר הולדתה ברלין. נושא עבודת הגמר שלה היה: "האם אישה יכולה, על פי מקורות ההלכה, לכהן כרב?" היא ענתה על שאלתה בחיוב בצירוף ציטוט נרחב של מקורות מקראיים, תלמודיים ורבניים מגוונים, והראתה שההתנגדויות נובעות מדעות קדומות ועמדות תרבותיות,

¹⁷ שם, עמ' 99. לווינטל למדה במוסד הרפורמי Jewish Institute of Religion בניו יורק, שם קיבלה תואר שני בשנת 1939.

¹⁸ בהמשך פרסמה החוקרת הגרמנייה אליזה קלפהק ספר על אודותיה: Elisa Klapheck, *Fräulein Rabbiner Jonas: The Story of the First Woman Rabbi*, (trans. from German) Toby Axelrod, San Francisco: Jossey-Bass, 2004.

ולא מטעמים הלכתיים ממשיים.¹⁹ רצונה לקבל סמיכה נתקל בהתנגדות מצד המוסד שבו למדה, וגם הרב ליאו בק, ראש הקהילה היהודית בגרמניה באותן שנים, חשש שהסמכתה תעורר בעיות קשות מצד הרבנות האורתודוקסית במדינה. בסופו של דבר קיבלה יונס סמיכה פרטית מהרב הרפורמי של העיר אופנבך, הרב מקס דינמן.

ליונס לא הייתה קהילה משלה, אבל משנת 1937 היא הועסקה על ידי הקהילה היהודית ונודדה בקהילות רבות בגרמניה, שבהן עסקה בייעוץ רוחני והוראה. שיעוריה ודרשותיה זכו לפופולריות רבה. כפי שצוין לעיל, בתקופה זו עזבו רבנים רבים את גרמניה, וקהילות רבות, בעיקר קטנות, נותרו ללא רב. באופן אירוני נוכל לומר שהגירת הרבנים לארצות הברית – שבמידה רבה חסמה את סיכוייהן של נשים לעסוק ברבנות שם – הקלה על יונס לקבל תפקידים רבניים בגרמניה. בסוף שנת 1942 היא נשלחה עם אמה לגטו טרוזין, שם המשיכה את עבודתה ללא לאות. אחד מתפקידיה היה לקבל את פני היהודים שגורשו לגטו ולסייע להם להסתגל למציאות החיים הקשה שם. בשנת 1944 נשלחה לאושוויץ, שם נרצחה בהיותה בת 42. אף על פי שאנשים לא מעטים שהכירו אותה ואת עבודתה שרדו בשואה, במשך כשישה עשורים היא נשכחה כמעט לחלוטין. מקרה זה של "אמנזיה קהילתית" דורש דיון נפרד.²⁰ לענייננו, חשוב לציין את יונס, שהייתה מקרה יוצא דופן וחד-פעמי של אישה שכיהנה ברבנות בתנאי החיים הקיצוניים של התקופה הנאצית.²¹

¹⁹ אליזה קלפהק, הביוגרפית של יונס, פרסמה גם את עבודת הגמר שלה: Elisa Klapheck (ed.), *Fräulein Rabbiner Jonas: Kann die Frau das Rabbinische Amt Bekleiden?*, Teetz: Hentrich & Hentrich, 1999. אנו תקווה שבקרוב תזכה עבודת גמר זו לתרגום לעברית, ביוזמת התנועה הרפורמית בישראל. עבודה מקפת על פועלה של יונס בברלין ובטרייזינשטט נעשת בימים אלו על ידי הרבה ד"ר אולריקה אופנברג והד"ר מרטין היימבוך.

²⁰ הביטוי "אמנזיה קהילתית" בהקשר של יונס נטבע בידי סיביל שרידן במאמרה Sybil Sheridan, "History of Women in the Rabbinate: A Case of Communal Amnesia", 1999, <http://www.bet-debora.de/jewish-women/history.htm>.

²¹ רק בשנת 2010 הוסמכה אישה נוספת לרבנות בגרמניה. זו הייתה אלינה טרייגר, לידת אוקראינה, שלמדה באברהם גייגר קולג', בית המדרש ללימודי רבנות בברלין. בעת כתיבת שורות אלו מכהנות שם כמניין רבות, רפורמיות ומסורתיות כאחד.

חלפו עוד שלושים ושבע שנים עד שהוסמכה סלי פריסנד לרבנות בהיברו יוניון קולג' בסינסינטי בשנת 1972. פריסנד הייתה האישה הראשונה שהוסמכה באמריקה והראשונה בעולם שקיבלה סמיכה מוסדית מבית מדרש ללימודי רבנות. הדיקן דאז, קנטור רוזמן, תיאר אותה כ"תלמידה בעלת ציונים סבירים (a good B student) ומנהיגה בקרב הסטודנטים שלנו". אבל הוא הודה שהיא לא התקבלה "כאחד הבנים" ולא הוזמנה להצטרף אליהם כשיצאו לשתות בירה.²² האישה השנייה שהוסמכה בהיברו יוניון קולג' בשנת 1974, הפעם בניו יורק, הייתה מיכל מנדלסון. זאת, לאחר פרק ישראלי בחייה, שכלל שירות בצה"ל (בלהקת פיקוד מרכז) ולימודים באוניברסיטה העברית בירושלים. היא גם הייתה האישה הראשונה שהתמנתה לרבה ראשית (presiding rabbi) בקהילה (בית אל שלום בסן חוזה, קליפורניה החל ב-1976).²³

הגל של הפמיניזם בארצות הברית, ובכלל זה הפמיניזם היהודי,²⁴ נמשך, וזה אחר זה החליטו כל הסמינרים הלא-אורתודוקסיים להסמיך נשים לרבנות. סנדי אייזנברג ססו הייתה האישה הראשונה שהוסמכה בתנועה הרקונסטרוקציוניסטית, בשנת 1974. תנועה זו קיבלה נשים ללימודי רבנות מאז הקמת בית המדרש שלה, Reconstructionist Rabbinical College, בשנת 1968. שנה לאחר הסמכתה הוסמכה האישה הראשונה בליאו בק קולג', בית המדרש הרפורמי בלונדון. לאחר עשור של ויכוחים נוקבים שאיימו לפלג את התנועה הקונסרבטיבית, בשנת 1985 הוסמכה הרבה

²² לקוח ממאמר שפורסם לקראת סמיכתה של פריסנד, George Vecsey, "Her Ambition is to Become a Rabbi – and a Housewife", *New York Times*, March, 1972. אני מודה לרבה מנדי אברה פורטנוי על שהעבירה לידי את המאמר.

²³ הרבה מנדלסון (בזמן שהותה בארץ – ססרמן, ובעת הסמכתה – ברנשטיין) שוקדת עתה על ספר שכותרתו *Rabbi, Your Cleavage is Showing*. על סיפוריה ראו ביתיים: Dick Friedman, "No, It Isn't the Rabbi's Wife – It's the Rabbi, and She's a Doctor's Wife – Meet Michal Bernstein", *People Magazine*, April 12, 1976 (tinyurl.com/bdfy96b7).

²⁴ לדוגמה, ראו רחל אדלר, פמיניזם יהודי: תיאולוגיה ומוסר, מאנגלית: רות בלום, תל אביב: ידיעות ספרים, 2009; Sylvia Barack Fishman, *A Breath of Life: Feminism in the American Jewish Community*, Boston: Brandeis, 1995; פמלה נאדל, הנשים היהודיות של אמריקה מן התקופה הקולוניאליסטית ועד ימינו, מאנגלית: יוסי מילוא, שדה בוקר: מכון בן גוריון וקרן רודרמן, 2022.

הקונסרבטיבית הראשונה **אמי איילברג** בסמינר התיאולוגי היהודי בניו יורק.²⁵

במדינת ישראל היה התהליך איטי יותר.²⁶ כנרת שריון היא האישה הראשונה שניהנה בתור רבה בישראל. בשנת 1981 היא קיבלה את סמיכתה בארצות הברית וב-1983 עלתה ארצה. האישה הראשונה שהוסמכה לרבנות בישראל היא **נעמה קלמן**. קלמן, שקיבלה את סמיכתה בשנת 1992 בקמפוס הישראלי של בית המדרש הרפורמי היברו יוניון קולג', הגישה לראשונה בקשתה ללמוד במוסד עוד בשנת 1981. ולרי סטסין הייתה הראשונה שקיבלה סמיכה ממכון שכטר של התנועה המסורתית (קונסרבטיבית) בשנת 1993. ילידת הארץ הראשונה שקיבלה סמיכה, אם כי בארצות הברית, היא **עינת רמון**, שהוסמכה בסמינר התיאולוגי היהודי של התנועה המסורתית (JTS) בניו יורק בשנת 1989, אבל בהמשך היא ויתרה על הסמיכה שלה.²⁷ הצברית הראשונה שקיבלה סמיכה לרבנות בישראל בשנת 1993 היא **מאיה ליבוביץ'** מן התנועה הרפורמית. ישנה אי-בהירות כלשהי בנוגע להסמכת האישה האורתודוקסית הראשונה. ככל הנראה, האישה הראשונה שהוסמכה בפומבי הייתה **חביבה נר דוד**, שקיבלה סמיכה פרטית בישראל בשנת 2006.²⁸ האישה האורתודוקסית הראשונה שהוסמכה בארצות הברית היא **שרה הורביץ**, בשנת 2009 (וראו להלן).

²⁵ על התהליכים המורכבים בתנועה הקונסרבטיבית בכל הנוגע לסמיכת נשים לרבנות, ראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 170–214.

²⁶ על נשים ברבנות בישראל, ראו: צביה ולדן, "רב, רבה ורבבה", פנים 33 (2005): 84–77; Jacqueline Laznow, "Many Women Have Done Nobly, but You Surpass Them All": Life Stories of Women Rabbis Living and Working in Israel", *Nashim*, 26 (Spring 2014): 97–121; הנ"ל, "לא ידעתי שאני רוצה להיות רבה, לא היה שם למה שרציתי להיות": סיפורי חיים של רבות בישראל", *מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי*, ל (תשע"ו): 139–176.

²⁷ בראשית שנת 2010, וליתר דיוק בעשרה בטבת תשע"א, ד"ר עינת רמון, שהייתה דיקנית בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר, הודיעה בפומבי על עזיבתה את כנסת הרבנים המסורתיים, ומאז אינה משתמשת עוד בתואר "רבה". על התהליכים שהובילו לכך היא מספרת במאמרה: "מדוע עזבתי את התנועה הקונסרבטיבית", *דעות*, 75 (תשע"ו), <https://tinyurl.com/4bww6dxx>.

²⁸ סמוך להסמכתה הבינה נר דוד שאינה מזדהה עוד עם היהדות האורתודוקסית. היא כתבה על כך בחלק השלישי של הטריולוגיה האוטוביוגרפית שלה, Haviva Ner-David, *Dreaming Against the Current: A Rabbi's Soul Journey*, Fairfield, CA:

בתנועות הלא־אורתודוקסיות ביהדות, היינו: התנועה הרפורמית, הקונסרבטיבית, הרקונסטרוקציוניסטית ותנועת ההתחדשות היהודית (Jewish Renewal),²⁹ סמיכתן של נשים לרבנות היא עניין מובן מאליו, וכאן נעסוק בכך. בהמשך תובא סקירה על סמיכתן של נשים אורתודוקסיות לרבנות, ללא ספק תחום שבו מצב העניינים מתפתח במהירות רבה. הנתונים המובאים להלן מבטאים מגמות הקשורות להצטרפותן של נשים למקצוע הרבנות ומציגות את היחס בין נשים לגברים בשתי התנועות הלא־אורתודוקסיות הגדולות בארצות הברית – הרפורמית והקונסרבטיבית:

- א. מועצת הרבנים הרפורמית בצפון אמריקה (Central Conference of American Rabbis): כיום חברות במועצה 816 נשים, לעומת 1,346 גברים. אחוז הנשים עולה בהדרגה, ובשנים האחרונות מספר המוסמכות גדול ממספר הגברים המוסמכים מדי שנה בשנה. מרביתן הגדולה של המוסמכות הרפורמיות משרתות קהילות, והיתר עובדות במוסדות שונים (בתי הלל, ליווי רבני, ועוד). בד בבד עולה עד מאוד מספר אלו שהוסמכו שזהותם היא אינארית (נכון להיום – שלושים ושמונה במספר), סוגיה זו חורגת מתחומו של מאמר זה.
- ב. בסוף שנת 2022, בכנסת הרבנים הקונסרבטיבית חברים 1,880 איש ואישה. מהם 1,479 גברים, 364 נשים ותשעה אינאריים או לא־מזדהים. בין מי שהוסמכו ב־2022 ישנם אחד־עשר גברים, שמונה נשים ושלושה אינאריים או לא־מזדהים.³⁰
- ג. בכנסת הרבנים בגרמניה,³¹ הכוללת רבנים ורבנות מן התנועות הלא־אורתודוקסיות, ישנם כיום עשרים ושבעה גברים ואחת־עשרה נשים.

Bedazzled Ink Publishing, 2021, וראו נדל (לעיל הערה 3), עמ' 115–220. בשנת 2000 הוסמכה לרבנות בירושלים פרופ' אוולין גודמן־טאו על ידי הרב (האורתודוקסי) יונתן צ'פמן. היא הזדהתה כרבה ליברלית וזמן מה הייתה רבת הקהילה הליברלית בווינה.

²⁹ תנועת ההתחדשות היהודית נוסדה בארצות הברית בראשית שנות השישים על ידי הרב זלמן שחטר שלומי (1924–2014). התנועה מתמקדת בממדים הרוחניים והמיסטיים של היהדות ומושפעת מן החסידות וגם ממסורות מיסטיות לא־יהודיות כגון הבודהיזם והסופיזם המוסלמי.

³⁰ אני מודה לרבה אילנה גרבר מכנסת הרבנים על המידע הזה.

³¹ (ARK) Allgemeine Rabbinerkonferenz. תודה לרבה ד"ר אולריקה אופנברג על מידע זה.

כיצד שינו הנשים את מקצוע הרבנות

למותר לציין, שכמו עמיתיהן הגברים, נשים המכהנות ברבנות אינן עשויות מקשה אחת. מקצתן פמיניסטיות נלהבות, אחרות כלל אינן מגדירות את עצמן פמיניסטיות; מקצתן מסורתיות למדי, אחרות רפורמיות רדיקליות; מקצתן מושקעות במשימות של צדק חברתי ואחרות מתמקדות בצמיחה רוחנית; יש העוסקות בעיקר בחינוך ואחרות מתעניינות בטקסי חיים ובליטורגיה. בכל זאת, קשה להתווכח עם טענתה של הרבה לאורה גלר – הרבה הראשית של קהילת עמנואל, קהילה רפורמית גדולה בבוורלי הילס – שהועלתה כבר לפני כמעט שלושה עשורים, שהנשים שינו את מקצוע הרבנות.³²

כאשר נדון נושא רבנותן של נשים נשמעות הקריאות: "נשים רבות, זה חידוש, אלפי שנים הייתה הרבנות נתונה בידי הגברים בלבד!". יש האומרים זאת ברווחה ויש האומרים זאת בדאגה. אך אלו גם אלו אינם מדייקים, שכן הרבנות כמקצוע היא כשלעצמה תופעה חדשה יחסית בעולם היהודי. לפני המאה התשע-עשרה שימשו רבנים בתור מנהיגים קהילתיים, מורים ופוסקי הלכה, אבל במקרים רבים היה להם מקור עיסוק נוסף. המקצוע המקובל כיום של רב קהילה לא התקיים לפני התקופה המודרנית.³³ כמו כן, יש להדגיש שהתופעה הנדונה עוסקת בעולם הלא-אורתודוקסי, שבו תפקיד הרב הוא בעיקרו של מורה ויועץ רוחני ולא של פוסק הלכה.³⁴ הדברים

³² Laura Geller, "From Equality to Transformation: The Challenge of Women Rabbinic Leadership", in T. M. Rudavsky (ed.), *Gender and Judaism: The Transformation of Tradition*, New York & London: New York University Press, 1995, p. 244. וראו ג'קלין לאזנוב, "לא ידעתי שאני רוצה להיות רבה, לא היה שם למה שרציתי להיות": סיפורי חיים של רבות בישראל", מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, ל, תשע"ו: 139–176.

³³ בעניין צמיחתו של מקצוע הרבנות בעת החדשה, ראו Ismar Schorsch, "Emancipation and the Crisis of Religious Authority: The Emergence of the Modern Rabbinate", in Werner E. Mosse et al. (eds.), *Revolution and Evolution: 1848 in German-Jewish History*, Tübingen: Mohr, 1981, pp. 205–247.

³⁴ שאלת מנהיגותן של נשים אורתודוקסיות בתקופתנו ראויה לדיון נפרד. לדוגמה, ראו תמר רוס, ארמון התורה ממעל לה: על אורתודוקסיה ופמיניזם, (תרגום מאנגלית) רותי בראילין, תל אביב: עלמא ועם עובד, 2007.

האמורים כאן אין בהם כדי לעמעם את מידת המהפכנות שבהסמכת נשים, אך חשיבותם רבה בהעמדת ההקשר הראוי של מהפכה זו. ההבנה שנשים מביאות עימן איכויות ייחודיות למקצוע חלחלה בהדרגה. הנשים הראשונות שהוסמכו לרבנות עשו כל שביכולתן כדי להראות שהן שוות לעמיתיהן הגברים; הן רצו להשתלב במערכות הקהילתיות ולא ביקשו לחולל מהפכות.³⁵ לא היו להן דגמים מן העבר, שמהם יכלו ללמוד. הן ניסו לשמור על פרופיל נמוך בכל הקשור לנשיותן, וגם כשפעלו להעלות את המודעות לענייני נשים, הן עשו זאת יחד עם עמיתיהן הגברים. לדוגמה, נושא חופשת הלידה (שאינו חובה על פי החוק האמריקני), היה ועודו רגיש מאוד בקרב נשים ברבנות. גלר מגלה שבשנים הראשונות להסמכת רבות המליצו לנשים "לטפל במצב" באופן אינדיווידואלי ולדחות את הדיון בחופשת לידה עד שתפתחנה "מערכת יחסים סולידית ובטוחה עם הקהילה".³⁶ עברו כמעט שני עשורים מאז הוסמכה האישה הראשונה בארצות הברית עד שנשים המכהנות ברבנות החלו להכיר בייחודיותן של מה שהן מביאות אל הבימה ואל חיי הרבנות, ולחגוג אותה. ראו נספח בסוף המאמר על התואר לאישה ברבנות.

איזון, אינטימיות והעצמה

הדברים הבאים מתייחסים בעיקר לנשים ברבנות בצפון אמריקה. בהמשך אדון במצב המיוחד של רבות בישראל. הרבה ג'נט מרדר, שמאוחר יותר הייתה לאישה הראשונה שעמדה בראש מועצת הרבנים הרפורמים בארצות הברית (2003–2005), כתבה בשנת 1991 שנשים במקצוע הרבנות חולקות מחויבות לשלושה ערכי יסוד: איזון, אינטימיות והעצמה.³⁷ בערך "איזון" מתייחסת מרדר למחויבות לשיווי משקל בין החיים המקצועיים לבין החיים האישיים. שלא כמו בדגמים מסורתיים יותר של תפקוד הרב בקהילות בצפון אמריקה, שבהם הרב מגיע למשרדו בבוקר, נשאר בקהילה עד מאוחר בערב, וחברי הקהילה רשאים להתקשר אליו בכל שעות היום (והלילה), בוחרות הרבה מן הרבות לעבוד במשרה חלקית כדי

³⁵ גלר (לעיל הערה 32), עמ' 244–245.

³⁶ שם, עמ' 248.

³⁷ Janet Marder, "How Women Are Changing the Rabbinate", *Reform Judaism*,

19, 4 (1991): 5.

שתוכלנה להקדיש זמן נכבד למשפחותיהן. אחרות מוצאות את האיזון המבוקש באמצעות עבודה בקהילות קטנות או בינוניות. בחפשו עבודות שתאפשרנה להן למצוא שיווי משקל בין הקריירה לבין חיי המשפחה והחיים האישיים מוכנות נשים רבות לעבוד במשרות הנחשבות יוקרתיות פחות, כגון ליווי רוחני (chaplancy) בבתי חולים או בצבא, ניהול ארגוני "הלל" של סטודנטים, חינוך והוראה. בכך הן תורמות להרחבת תחומיה של הרבנות כמקצוע, אבל יש הטוענות שבכך הן מתחזקות תקרת זכוכית, שנשים מתקשות להתגבר עליה בדרכן לתפקידים יוקרתיים ומתגמלים יותר (מבחינה כלכלית, לפחות).

המודעות של הרבות לצורך בשעות עבודה גמישות והשיח העמוק והמתמשך בשאלות של מנהיגות וסגנון עבודה משפיעים על מעגלים רחבים יותר. הן אינן זמינות בכל שעות היום כפי שהיה נהוג לדרוש מרבנים, ולמרות זאת, במקרים רבים הן מתקבלות בעיני בני קהילתן, נשים וגברים כאחד, כמודל לניהול חיים שיש בהם איזון בין חיי העבודה ובין חיי המשפחה. הדוגמה שהן מספקות במודעות לחשיבות של ממדים מגוונים של החיים מעודדת גם רבנים גברים ובעלי מקצועות אחרים לבחון את עדיפויותיהם ואת חלוקת הזמן שלהם, ונותנת להם לגיטימציה להשקיע משאבים גדולים יותר בחייהם האישיים ובחיי משפחותיהם. נוסף על כך, שלא כמו במודלים רבניים מסורתיים יותר, שבהם הרב תלוי באשתו הרבנית בכל הנוגע לבישול, לאירוח ולהגשה בזמן שהוא מלמד את בני הקהילה הבאים אליו ומשוחח עימם, רוב הרבות (ולמעשה גם רבנים ליברלים רבים) צריכות לאפות את העוגיות ולהגישן תוך כדי התעסקותן בלימוד ובשיחה עם אורחיהן.

בערך "אינטימיות" מתכוונת מרדר למאמצייהן של נשים לפתח קשרים קרובים ולא רשמיים עם חברי קהילתיהן. בשיחות עם רבות עולה בקביעות מחויבותן ליצירת תחושה של קהילה המתפקדת כמעין משפחה מורחבת. על פי מחקרן של ריטה סימון ופמלה נדל, נשים ברבנות נוטות להיות: "רשמיות פחות, נגישות יותר, שוויוניות יותר, נוטות יותר לגשת, לנגוע ולחבק. נתונות פחות לשיקולי אגו, נוטות פחות לחפש את מרכז הבמה. הן מדגישות שהן מנהלות טקסי חיים בדרך אחרת [מגברים]"³⁸.

³⁸ מצוטט מ David J. Zucker, "Women Rabbis: A Novel Idea", *Judaism* 55 (2006): 112.

דומה כי לנשים ברבנות קל יותר לאשש אינטימיות ותחושת קהילה, אבל למוסמכות הראשונות היה קשה יותר לאשש חיי זוגיות ומשפחה. בשנת 1995 שאלה הסוציולוגית סילביה ברק פישמן רבנים – עשר שנים לאחר שקיבלו את הסמיכה שלהם – בנוגע לחיי נישואיהם. 33% מן הנשים דיווחו שמעולם לא נישאו, לעומת 2% בלבד מן הגברים. ל-46% מן הנשים לא היו ילדים בעת עריכת המחקר, לעומת 8% בלבד מן הגברים.³⁹ אין בידי נתונים עדכניים בעניין זה, אבל דומני שמחקר דומה היום, עם התבססותן של נשים ברבנות, יגיע לתוצאות שונות למדי.

בערך "העצמה" מתכוונת מרדר להדגשת "האחריות, הפריבילגיות והכוח המשותפים" של הרבות עם עמיתיהן לעבודה ועם חברי הקהילות שבראשן הן עומדות. לדידה של מרדר, נשים ברבנות נוטות למערכות עבודה היררכיות וריכוזיות פחות מגברים.⁴⁰

ככל שחולפות השנים, נראה שהנשים משנות את השפה המקצועית הרבנית. מספרן הגדל ואף שיעורן בקרב הרבנים המכהנים משפיעים באופן סגולי על המקצוע. יותר ויותר רבנים (גברים) "מושפעים מן היכולת של עמיתותיהן לשלב בין העבודה לבין חיי משפחה ופנאי באופן הומאני [...] רבים מהם מאמצים בשמחה כמה מהמודלים הרבניים החלופיים שיצרו הנשים".⁴¹

עצם נוכחותן של נשים ברבנות מכריחה את חברי קהילותיהן להתייחס לדתיות ולקדושה באור חדש. גלר קבעה שיהודים אחדים עושים העברה פסיכולוגית או קישור לא מודע בין הרב שלהם לבין האל.⁴² נוכחותה של אישה על הבימה מונעת את הזיהוי האסוציאטיבי והלא־מודע הזה ומכריחה את המתפללים להתמודד בדרכים חדשות ויצירתיות עם האלוהות ועם

³⁹ שם, עמ' 111. ראו גם Emily H. Feigenson, "Female Rabbis and Delayed Childbearing", *CCAR Journal* (1997): 74–76.

⁴⁰ בעניין זה, ראו גם את מאמרה של הרבה ג'קלין קוך אלנסון, העומדת בראש ארגון הרבות הרפורמיות, Jacqueline Koch Ellenson, "From the Personal to the Communal", in Elyse Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism*, pp. 125–132.

⁴¹ קוך אלנסון, שם, עמ' 131.

⁴² גלר (לעיל הערה 32), עמ' 245. זכורני היטב, שכשהיה בן ארבע התעקש בני זמן רב על כך שהרב של הקהילה שבה התפללנו כששהינו בסינטינגי אוהיו – יהודי מזוקן ונשוא פנים – הוא אלוהים. אין זה מופרך לחשוב שהקישור שעשה הפעוט באופן מילולי נעשה באופן לא־מודע גם אצל אנשים בוגרים.

הקדושה. בלו גרינברג, מנהיגה פמיניסטית אורתודוקסית אמריקנית, קבעה שהנשים סייעו ב"דהמיסטיפיקציה של הרבנות". גרינברג, הנשואה בעצמה לרב, הסבירה שנשים רבות "מקבלות על עצמן תפקידים 'ארציים' יותר מגברים. הן אינן מלאות בחשיבות עצמית. הן אינן פועלות במנותק מחברי קהילותיהן כשם שנהגו רבנים בעבר, רבנים גברים".⁴³ דומה שניתן לומר בהכללה שהמצב לא השתנה ביותר מאז קביעתה של גרינברג (וראו בהמשך).

אתגרים וגשרים שטרם נחצו

עדיין, למרות העובדה שבחוגים ליברליים מראָה אישה על הבימה או בבית המדרש או בטקס חיים כבר אינו חריג, עדיין איננו יכולים לחגוג את הנורמליזציה המלאה של מקצוע הרבנות הנשית. בעבור רבים, גם אם לא יודו בכך, "רב אמיתי" צריך להיות גבר. אולי העדפת רב גבר אינה שונה מהעדפה סמויה (ואולי לא מודעת) של אנשים רבים של רופא על פני רופאה או עורך דין על פני עורכת דין. אלא שבמקרה דנן נוספת לבעייתיות המגדרית גם השאלה הדתית: האם זה "בסדר" שמסדר הקידושין יהיה אישה? האם זה "בסדר" שאישה תהיה זו שתנהל את טקס האזכרה? אנשים רבים שהם ליברלים בהשקפותיהם הדתיות ועשויים להסכים בכל לב להסמכת נשים, יעדיפו להסתייע בשירותיו של רב, ובעיקר בטקסי חיים. פעמים רבות מוסברת העדפה זו ברצון שלא לזעזע סב או דודה מבוגרת שמרנים או מסורתיים – דומה שרב לא־אורתודוקסי יהיה בולט פחות מרבה אישה; במקרים רבים תיתפס בחירה ברבה כהצהרה מפורשת, ואילו בחירה ברב, ויהיה זה רב מאותו זרם דתי, אינה נראית כה מתריסה.

ובכל זאת, רבות מן הבעיות שעמן מתמודדות נשים ברבנות אינן שונות באופן מהותי מהבעיות שבהן נתקלים גברים במקצוע זה, אלא שבהינתן אופי המקצוע והעובדה שעד לאחרונה הוא היה גברי בלבד, ממדים מסוימים של המקצוע ואתגריו עדיין מיוחדים לנשים. הקושי באיזון בין חיי עבודה לחיי משפחה קשה במקצוע הרבנות במיוחד משום שפרקי הזמן

⁴³ מצוטט מ: Arthur J. Magida, "How Are Women Changing the Rabbinate", *Baltimore Jewish Times*, Aug. 8, 1986: 57. וראו ספרה של גרינברג: Blu Greenberg, *On Women and Judaism: A View From Tradition*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 1981.

העמוסים ביותר של רבנים, ובעיקר של רבני קהילה, הם זמנים שבדרך כלל מוקדשים לחיי המשפחה ולחיים הפרטיים: ערבים, שבהם מתקיימות ישיבות ופגישות רבות, שבתות וחגים. בספרה *A Place of Light* מתארת הסופרת רונדה שפיררריוז את התמודדותה של דמותה הדמיונית, הרפּה לינדה קליין, באומרה: "לא היה פנאי. הקהילה חיכתה כמאהב קנאי. מאות אנשים חיכו שהיא תיתן להם מרוחה, תנחה אותם אל אלוהים, אל התפילה או אל נשמותיהם שלהם".⁴⁴

כאמור, הרצון למצוא איזון בין משימות החיים השונות מביא רבות מהנשים הרבות למצוא עבודות במשרה חלקית, לעבוד בקהילות קטנות ולהימנע מלשמש רבה בכירה (senior rabbi) בקהילות גדולות. מרדר מתייחסת לכך כאל בחירה מקצועית מודעת. אבל הבחירה הזאת מותירה את הנשים במשרות שהגמול הכספי עליהן נמוך במידה ניכרת, וכמותו גם החשיפה הציבורית ואפשרויות ההשפעה.⁴⁵ גלר מאתגרת את מרדר, המצדדת בבחירה בקריירה מתונה יותר, ותוהה אם נשים באמת בוחרות בחופשיות באותו "קול שונה".⁴⁶ בדבריה היא מתייחסת לתקרת הזכוכית הניצבת מעל ראשיהן של נשים לא רק עקב האפליה נגדן בהקשר המקצועי אלא גם משום שרבות מהן "מתקשות לדמיין את עצמן כרבות בכירות, מפני שלרשותן לא עומדים מודלים של נשים המכהנות כרבות בכירות".⁴⁷ נשים מאמינות, גורסת גלר, שהסיבה לכך שקהילות מעסיקות אותן כ־assistant rabbi בקלות רבה יותר מגברים היא שהן "צייטניות יותר וקלות לשליטה".⁴⁸ מאז 1994 גלר עצמה מכהנת כרבה בכירה בבית כנסת גדול, טמפל עמנואל בבורלי הילס, קליפורניה, והיא אחת מהרבות הראשונות שהנהיגו בית כנסת מטרופולי גדול.

רבות מדווחות על כך שרבים מחברי קהילותיהן מנהלים עימן אינטראקציות בדרכים שונות למדי מאלו שבהן הם בוחרים ביחסיהם עם

⁴⁴ Rhonda Shapiro-Rieser, *A Place of Light*, New York: Poseidon Press, 1983, pp. 242–243. מצוטט אצל צוקר (לעיל הערה 38), עמ' 110.

⁴⁵ מרדר (לעיל הערה 37), עמ' 5.

⁴⁶ גלר מתייחסת בדבריה לספר של קרול גיליגן בשם זה, שבו טוענת המחברת שבחירותיהן של נשים נובעות מערכי חיים אחרים מאלו של גברים. ראו קרול גיליגן, בקול שונה (תרגום מאנגלית: נעמי בן חיים), תל אביב: ספרית פועלים, 1995.

⁴⁷ גלר (לעיל הערה 32), עמ' 246–250.

⁴⁸ שם, עמ' 149.

רבנים ממין זכר.⁴⁹ דבר זה אינו בהכרח רע, כפי שהערתי לעיל, אבל חוסר רשמיות עלול להיות גם בעייתי, ובעיקר בהקשרים שבהם הסמכות אינה מפורשת. יש אנשים המפרשים את הנגישות ואת חוסר האמצעות של נשים כהעדר גבולות (לא אחת בסיום התפילה נשאלות רבות או מופרחת לחלל האוויר השאלה: "האם זה בסדר לנשק את הרבה?"). אין לי נתונים מוצקים בעניין הזה, אבל אני משוכנעת שאם נשווה, נגלה שעמיתים וחברי קהילה רבים נוגעים ברבות, מחבקים אותן, טופחים על כתפיהן, מעירים על הופעתן החיצונית וכד' יותר מבמקרים שבהם הרבנים הם גברים.⁵⁰

כמעט בכל השיחות שניהלתי עם עמיתותיי בארץ ובצפון אמריקה לקראת כתיבת המאמר עלתה השאלה בדבר קוד הלבוש המקצועי הראוי לרבה. הרבות חשות שהציפיות מהן מבלבלות. מצפים מהן להיות לבושות היטב בלבוש נשי, אבל לא להיות גנדרניות או סקסיות. חליפה או שמלה? האם בסדר ללבוש מכנסיים על הבימה? מה הצבעים המתאימים? מה האורך הראוי לחצאית?⁵¹ – שאלות אלו נשאלות בשיחות רבות של רבות. הן משקפות חוסר בהירות רחב יותר בנוגע לציפיות מנשים ברבנות.

תהליך הנישוי (feminization) שעובר על מקצוע הרבנות הלא־אורתודוקסית אינו שונה בעיקרו מתהליכים דומים שעוברים על מקצועות אחרים שבעבר נחשבו גבריים. בד בבד עם כניסת נשים למקצועות אלו חלה שחיקה ביוקרתם ובתגמול הכספי עליהם. כך קרה במקצועות ההוראה והפקידות וכך קורה במידה כלשהי גם בתחום הרפואה והתקשורת.⁵² עם זאת, נראה שישנם ממדים ייחודיים לנישוי של מקצוע הרבנות, שכן זה

⁴⁹ Irit Printz, "Women in the Conservative Synagogue", in Elyse Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism*, op. cit., p. 188.

⁵⁰ גלר מתייחסת לעניין זה במאמרה (לעיל הערה 32), עמ' 150. מובן שנשים עשויות לבקש שלא ייגעו בהן, אבל רבות שראיינתי טענו שגישה כזו תתקבל כ"סנובית" או כחסרת חוש הומור.

⁵¹ בארצות הברית נשאלת גם השאלה אם בימים הנוראים מתאים ללבוש גלימת שרד (robe), שהייתה נהוגה בקהילות רשמיות יותר, או קיטל מסורתית. בשני המקרים לא תמיד פשוט להשיג בגד המתאים למבנה גוף נשי.

⁵² בעניין השפעת כניסתן של נשים למקצועות שנחשבו בעבר גבריים, ראו לדוגמה את קובץ המאמרים על נישוי מקצוע ההוראה, Cortina and San Roman (eds.), *Women and Teaching: Global Perspectives on the Feminisation of a Profession*, New York: Palgrave MacMillan, 2006.

מקצוע שמלכתחילה יוחד לגברים, ולא רק בשל כוחות השוק גרידא ובשל העובדה שאין מדובר כאן במקצוע בלבד אלא גם בייעוד בעל אופי דתי ורוחני.

בשנים האחרונות "בריחת הגברים"⁵³ היא עניין שנמצא במרכז תשומת הלב של מנהיגים ושל מחנכים רבים ביהדות הליברלית בארצות הברית. המספר הגדל של נשים המבקשות את מקצוע הרבנות והנורמליזציה היחסית של התופעה מלווים בירידה מתמדת במספר הגברים המבקשים להיות פעילים בהקשרים יהודיים בכלל, ומספר הגברים הנרשמים לתוכניות לרבנות הולך ופוחת.⁵⁴ תופעה זו קיימת ביהדות הלא-אורתודוקסית כולה, אבל היא בולטת ככל שהקבוצה הדתית ליברלית יותר.

כבר בשנת 1978, שנים בודדות לאחר סמיכת הנשים הראשונות בארצות הברית, טען נורמן מירסקי, פרופ' לסוציולוגיה, שעצם הימצאותן של נשים ברבנות עשוי לאשש אחת ולתמיד את האמרה ש"רב אינו מקצוע לבחור יהודי".⁵⁵ שמונה שנים לאחר מכן הוא הוסיף שנשים אולי לא תגרומנה לגברים לעזוב את המקצוע, אבל הן בהחלט תגרומנה פאניקה לגברים שמלכתחילה חשים ספקות בנוגע לגבריותם. הערכתו של מירסקי משנת 1986 נעשתה נוכחת מאוד במציאות של היהדות הליברלית בימינו. גברים מתרחקים מבתי כנסת מפני מה שמכונה לעיתים "אווירה נשית" (feminine vibe) שהם חשים בה. מתפלל אחד תיאר את תחושתו בבית הכנסת כהרגשה ש"אימא מנהלת כאן את העניינים". גברים יהודים אינם נסוגים רק מבתי הכנסת. כבר בגיל הנעורים ואף בגיל הילדות השתתפותם בתנועות הנוער ובמחנות הקיץ מועטה יחסית. דבר זה מעורר חששות בקרב מנהיגים בעיקר

⁵³ Sylvia Barack Fishman and Daniel Parmer, *Matrilineal Ascent/Patrilineal Descent: The Gender Imbalance in American Jewish Life*, Waltham: Brandeis University, 2008; מגידה (לעיל הערה 43).

⁵⁴ שני יוצאי דופן לתופעה זו הם בית המדרש הליברלי לרבנים בברלין, אברהם גייגר קולג', וסמינריו רביניקו של התנועה הקונסרבטיבית בבואנוס איירס. בשניהם עדיין ישנו רוב גדול של גברים בין הסטודנטים והמוסמכים.

⁵⁵ דבריו של מירסקי צוטטו במאמרו של מגידה (לעיל הערה 43), עמ' 61, וכך גם הציטוט הבא שלו.

בצפון אמריקה בנוגע לעתיד הקהילה היהודית.⁵⁶ פעמים רבות הנשים מואשמות בסמוי ואף בגלוי במצב זה, ואגב, זו הייתה אחת התהיות שהעלו הגברים הצעירים בפני דורה ב"סיפור לפורים" שהובא בראש המאמר. נדרש דיון נפרד כדי לעמוד על האתגרים האלה. כאן אזכיר רק את קריאתו של הרב ג'וזף מצלר, הקובע שכדי להשיג את מעורבותם של הגברים יש צורך בעזרתן של הנשים. מעניין לציין, שכדי לחזק את דבריו ציטט את לוחם החופש מדרום-אפריקה נלסון מנדלה, שטען שהמדכא צריך להשתחרר ממש כמו המדוכא.⁵⁷ מצלר מציע לקיים קבוצות לימוד נפרדות לגברים שבהן הם יחוו חופשיים לדון בנושאים שבקדושה ושברגש עם בני מינם. לאחרונה נערכות בכינוסי התנועה הרפורמית תפילות מיוחדות לגברים. כשם שנשים יהודיות רבות מבטאות צורך במפגשים עם נשים בלבד, מפגשים שלא יבואו על חשבון השיתוף בין המינים אבל יספקו מסגרת בטוחה ותומכת להתמודדות משותפת ולצמיחה רוחנית, כך גם יותר ויותר גברים מבטאים צורך ב"חדר משלהם", שבו יוכלו לבטא את דתיותם בסביבה תומכת. כדי לענות על הצרכים האלה מוקמות בצפון אמריקה קבוצות לימוד, תפילה ושיחה של גברים יהודים. ברוח זו מספר הרב קרי אוליצקי על קבוצות של גברים הנפגשים לאירועי קידוש לבנה מדי חודש בחודשו, בדומה לקבוצות נשים הנפגשות לאירועי ראש חודש.⁵⁸ עם כניסתם של רבנים שזהותם המגדרית היא אי-בינארית הופכת התמונה מורכבת אף יותר.

תרומתן של נשים לחידושים טקסיים ולחיי בית הכנסת

הנשים ברבנות השפיעו עמוקות על עולמו של בית הכנסת, על התפילה ועל הטקסים היהודיים. ניתן למנות ארבע רמות לפחות שבהן ניכרת השפעתן

⁵⁶ ראו בעניין זה, לדוגמה, Joseph B. Meszler, "Where Are the Jewish Men? The Absence of Men from Liberal Synagogue Life", in Elyse Goldstein (ed.), *New Jewish Feminism*, op. Cit., pp. 165–174.

⁵⁷ שם, עמ' 170–171.

⁵⁸ ראו Kerry Olitzky, "Finding the Light – Kiddush Levanah: A Ritual for Renewal for Jewish Men", in Brod Harry and Zevit Shawn Israel (eds.), *Brothers Keepers: New Perspective on Jewish Masculinity*, Harriman: Men's Studies Press, 2010.

של נשים, ובכלל זה של רבות.⁵⁹ בהקשר זה, יש להדגיש במיוחד את ההבדלים בין התנועות הליברליות עצמן. בעוד רבנים רפורמים, רקונסטרוקציוניסטים וכאלה הנמנים עם תנועת ההתחדשות מגלים נכונות רבה יותר לחידושים ולשינויים בתפילה, רבנים מסורתיים נוטים לשמרנות יחסית בכל הקשור בכך, ובעיקר בשינויים במטבע התפילה.⁶⁰ אמנה כאן בקיצור את ארבע הרמות שבהן השפיעו נשים על התפילה ועל הטקס: 1. הצגת שפה ליטורגית כוללנית (אינקלוסיבית) יותר, המתייחסת אל המתפללים כולם; 2. הוספת דמויות נשים לצד דמויות גברים מן המורשת היהודית המופיעים בסידור; 3. יצירה וחידוש של טקסים, ובעיקר טקסי חיים; 4. התמודדות עם השפה שבה פונה הקהילה בתפילה אל האל. חידושים בכל הקשור לפנייה לאל שנויים במחלוקת יותר משאר העניינים שהועלו כאן.⁶¹

נשים, ובכלל זה הרבות, פעילות מאוד ביצירת ביטוי דתי. רבות מהן עומדות בחזית היצירה הדתית-רוחנית בזרמים היהודיים הליברליים, וכיום, יותר ויותר אף בחוגים אורתודוקסיים מודרניים.⁶² נכון לומר שכיום נשים הן המובילות העיקריות בתחום החדשנות הליטורגית והטקסטית, ובפועלן

⁵⁹ רבות מן ההצעות הראשונות הקשורות לשינוי השפה הליטורגית והטקסטית בכל הנוגע לכוללנות (אינקלוסיביות) מגדרית היו של נשות שורה ולא דווקא של רבות. בכלל זה יש למנות את סידור התפילה היצירתי של מרסיה פלק, המשפיע עד היום במידה ניכרת על השיח המגדררדי ביהדות. ראו Marcia Falk, *The Book of Blessings: New Jewish Prayers for Daily Life, the Sabbath and the New Moon Festival*, San Francisco: Harper Collins, 1996. ובכל זאת, הנשים הרבות היו אלו שסייעו בהכללת שינויים רבים בליטורגיה הליברלית. ראו אשרת מורג, "הוספת האמהות לסידור התפילה: מקרה בוחן של שינוי", ברכו: במה להתחדשות התפילה בישראל, עורכים: "עמיר, מ' ניצן ונ' דפניקלן, ירושלים: ספריית היהדות המתקדמת, 2010, 112–107.

⁶⁰ הכוונה היא לחלקים הקבועים של התפילה, ובעיקר למה שמכונה מטבע הברכה ("ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם [...]"), שנחשב לחלק הקדום והלא־משתנה של התפילה.

⁶¹ לדיון מפורט בנושא, ראו מרקס, "תפילת האדם: סידור רפורמי חדש", התקבל לפרסום בכתב העת כנישתא, ומאמריהן של הרבות אלונה ליסיצה, נעמה דפניקלן וסטייסי נוליש בכרך זה.

⁶² לדוגמה, פורום הנשים הדתיות "קולך" בישראל, (Jewish Orthodox) JOFA Feminist Alliance) בארצות הברית ו"בית דבורה" במערב אירופה.

מרחיבות את ארון הספרים היהודי. הן עורכות ספרי תפילה,⁶³ יוצרות פרשנות לתורה⁶⁴ ועורכות קובצי טקסים חדשים.⁶⁵ מעניין לציין, שכל המפעלים האלה היו פרי עבודת צוות של נשים.⁶⁶ נוסף על כך, ניתן לציין שהפתיחות כלפי נשים ברבנות ונוכחותן בתפקידים ציבוריים בבית הכנסת, שהיא מצידה ביטוי לכך שהחברה נעשתה פתוחה יותר, סיעה ביצירת אווירה פתוחה יותר גם כלפי קבוצות אחרות שהיו שריות בשולי הקהילה היהודית: אנשים ונשים החיים במבנה משפחתי לאמסורתי כגון הומוסקסואלים ולסביות, גרים, אנשים בעלי צרכים מיוחדים, אנשים ממוצאים אתניים מגוונים ועוד. משמעו של הפמיניזם בימינו אינו רק שחרור הנשים אלא גם שחרור כל מי שזקוק להשתחרר מכבלים שהטילה עליו החברה.⁶⁷

⁶³ לדוגמה, הסידור האמריקני-רפורמי החדש, משכן תפילה, נערך בידי הרבה אליס פרישמן. ראו *Mishkan T'filah*, New York: CCAR Press, 2007. על שיקולי העריכה ותולדות הסידור ראו Elyse Frishman, "Entering Mishkan T'filah", *CCAR Journal* (Fall 2004): 56–67.

⁶⁴ מבין קבצים אלו אזכיר שלושה: Elyse Goldstein, (ed.), *The Women's Torah Commentary: New Insights from Women Rabbis*, Woodstock: Jewish Lights, 2000. גולדשטין גם ערכה את פרשנות הנשים להפטרה: *The Women's Haftarah Commentary: New Insights from Women Rabbis on the 54 Weekly Haftarah Portions, the Five Megillot & Special Shabbatot*, Woodstock: Jewish Lights, 2004. לאחרונה יצא פירוש חדש של נשים לחמישה חומשי תורה: Andrea Weiss and Tamara Ashkenazi, *The Torah: A Women's Commentary*, New York: Union of Reform Judaism, 2008.

⁶⁵ לדוגמה, ארבע רבות ישראליות חיברו את הספר פרשת המים: טבילה כהזדמנות לצמיחה, להיטהרות ולריפוי (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ב), שבו הן תובעות מחדש את טקס הטבילה, שהוזנח במידה רבה ביהדות הליברלית, כטקס מעצים.

⁶⁶ העניין ברוחניות של נשים ובתפילתן אינו נחלתם של הזרמים הליברליים בלבד. ספריה של עליזה לביא, תפילת נשים: פסיפס נשי של תפילות וסיפורים, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2006, ומנהג נשים: מסע נשי של מנהגים, טקסים, תפילות וסיפורים, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2012, היו רבימכר והשפיעו על קהלים רחבים, במיוחד ביהדות האורתודוקסית. כמו כן, יש להזכיר כאן את יצירתה הליטורגית והמדרשית של ד"ר יעל לוי, המזדהה כאורתודוקסית.

⁶⁷ בדרך כלל שלב זה של הפמיניזם מכונה "השלב השלישי". ראו על שלב זה בהקשר היהודי, Rachel Sabbath Beit Halachmi, "The Changing Status of Women in Liberal Judaism: A Reflective Critique", in Moshe Halbertal and Donniel

סמיכת נשים, ונשים רבות במדינת ישראל

כיום חיות בישראל למעלה ממאה ושלושים נשים שהוסמכו לרבנות. מהן כעשרים וחמש כתנועה המסורתית (הקונסרבטיבית),⁶⁸ כשישים כתנועה ליהדות מתקדמת (הרפורמית), מספר זהה כמעט למספר הרבנים הרפורמים בישראל.⁶⁹ כמחצית מארבעים ושמונה המוסמכים והמוסמכות בתמורה (הכשרת מנהיגות הומניסטית חילונית) הם נשים,⁷⁰ ועשרים ושש נשים הוסמכו בבית המדרש לרבנות ישראלית של מכון הרטמן ומכללת אורנים (מבין חמישים ואחד המוסמכים).⁷¹ נוסף על כך, מתגוררות בישראל רבות אחדות שהוסמכו כתנועה הרקונסטרוקציוניסטית בארצות הברית ובתנועת ההתחדשות היהודית (Jewish Renewal).

מבחינת הנהגת קהילות, כתנועה המסורתית בישראל שמונה מעשרים ואחד רבני ורבות קהילה הן נשים. כתנועה הרפורמית בישראל מכהנים כיום ארבעים ושמונה רבני ורבות קהילה, עשרים וארבע קהילות ומיזמים קהילתיים מונהגים על ידי רבות, שתי קהילות מונהגות על ידי זוג של רב ורבה, ועשרים קהילות ומיזמים מונהגים על ידי רבנים. חמישה עשר מבוגרי בית המדרש לרבנות ישראלית של מכון שלום הרטמן ומכללת אורנים עוסקים בעבודה קהילתית, כמחצית מהם נשים.⁷²

Hartman (eds.), *Judaism and the Challenges of Modern Life*, London & New York: Continuum, 2007, pp. 74–84.

⁶⁸ נכון לתשפ"ג, בית המדרש לרבנים ע"ש שכטר המסורתי הסמיך שלושים רבות (ושבעים ותשעה רבנים). מקצתן באו מהתפוצות ומשרתות בהן. כיום נשים הן כשליש מבין הלומדים בבית המדרש ע"ש שכטר. תודה לרב אבי נוביסדויטש על הסיוע בהשגת נתונים אלו. בכנסת הרבנים המסורתית בישראל חברים כיום 29 רבות 148 רבנים. תודתי לר' מייקי גולדשטיין על הסיוע באיסוף מידע זה.

⁶⁹ עד שנת תשפ"ג הוסמכו בהיברו יוניון קולג' בירושלים שישים ושמונה רבות (ושישים ושניים רבנים). מהן שמונה מכהנות בחו"ל וארבע אינן מכהנות כרבות בפועל. נוסף על כך פועלות בישראל עוד כמה רבות רפורמיות שהוכשרו בארצות הברית. בראשית תשפ"ג, במועצת הרבנות הרפורמית בישראל חברות ים שישים רבות ושישים ואחד רבנים.

⁷⁰ כיום יש במסלול ההכשרה לרבנות של תמורה אחת-עשרה נשים (מבין שמונה-עשר לומדים). אני מודה לרבה סיון מסימלכין על המידע.

⁷¹ אני מודה לרבה והד"ר סיגלית אור על המידע.

⁷² כמובן, יש לבחון את היקפי המשרות של הרבות לעומת הרבנים, את המשכורות והתנאים וכיו"ב. כל אלו דורשים מחקר ועיון עתידיים.

רבים מן האתגרים הניצבים לפתחן של רבות ישראליות אינם שונים מאלו שעמם מתמודדות עמיתותיהן מצפון אמריקה. היה ניתן גם לצפות שבהינתן האופי המסורתי-יחסית – ויש שיכנו זאת האופי המצ'ואיסטי והשמרני – של החברה הישראלית, ייתקלו רבות ישראליות ביחס השדני ומפלה אף יותר. ובכל זאת, המתואר כאן הוא במקרים רבים רק חלק מתמונה רחבה יותר: הבעיות המיידיות שעמן מתמודדות קהילות לא-אורתודוקסיות נובעות בראש ובראשונה מכך שהן ליברליות ושהן מקדמות ערכים מודרניים ואינקלוסיביים, לאו דווקא בשאלות של מגדר.⁷³

דומה שרבנים לא-אורתודוקסים מן המגדרים השונים נכונים לשנס מותניים יחד, הן מכוח האמונה בשוויון המגדרי והן משום שאלו גם אלו חברים באותו "סלון דחויים". הם עובדים תחת איתגור קבוע של הלגיטימיות שלהם מצד הממסד האורתודוקסי, קהילותיהם אינן ממומנות כדרך שמוסדות אורתודוקסיים ממומנים והם אינם זוכים להכרה לא רק בקרב הרבנות הראשית אלא גם במשרדי הממשלה השונים. כאמור, רבנים רפורמים ומסורתיים אינם מוסמכים לערוך טקסי נישואין וקבורה (במרבית בתי העלמין). הפער בין רבנים לבין רבות ליברלים קטן יחסית לעומת הפער העמוק בין רבנים חרדים ואורתודוקסים לבין רבנים ורבות ליברלים.⁷⁴

אכן, העובדה שרבנים ליברלים – נשים וגברים כאחד – נדחקים לשוליים, יוצרת שותפות גורל ומקטינה את הפערים ביניהם בכל הקשור לרמות שכר ולמשרות מועדפות. בראש כמה מהקהילות הרפורמיות והמסורתיות הגדולות בישראל עומדות נשים. נשים גם משמשות בתפקידי ניהול והנהגה. כיום עומדת בראש מר"ם, מועצת הרבנות הרפורמית,⁷⁵ הרבה אילה סמואלס, והיא הרבה הרביעית המכהנת בתפקיד זה. הרבה טללית שביט היא מנהלת המועצה הרביעית במספר. בעת כתיבת שורות אלו הרב נעמה

⁷³ עוד בעניין זה, ראו – Dalia Marx, "Women Rabbis in Israel" [see note 1], pp. 182–190.

⁷⁴ עיון ממוקד נדרש בשאלת הרקע והמוצא של רבנים ליברלים בישראל. עד לפני שנים אחדות רוב הנשים שהוסמכו לרבנות היו ממוצא אשכנזי, ולא מעטות מהן בעלות רקע צפון-אמריקאי. כיום יש ריבוי אנפין רב יותר בכל הקשור לרקע העדתי של רבנים ורבות ליברלים כאחד.

⁷⁵ בשנת 2021, לאחר דיונים לאימעטים שונה שמה של המועצה מ"מועצת הרבנים הרפורמיים" ל"מועצת הרבנות הרפורמית", בעיקר מכוח ההכרה בכך שהמינוח הזכרי שוב אינו משקף את מהות המועצה והרכב חברותיה וחבריה.

קלמן מסיימת את תפקידה כדיקנית הקמפוס הירושלמי של היברו יוניון קולג' (2009–2023) והרבה גליה סדן מכהנת כאם בית הדין הרפורמי לגיור. נוסף על כך שהן נשים ברבנות (בכל המגזרים) והן גברים המשמשים ברבנות הלא-אורתודוקסית נדחקים לשוליים, ישנם כמה גורמים המקלים על נשים לתפקד במקצוע הרבנות בישראל. בהתחשב במבנה התעסוקה והמשפחה בישראל, שעדיין רחוק משוויון מגדרי, אף על פי שמסגרות חינוכיות לגיל הרך רחוקות מלהשביע רצון בזמינותן ובתשובות שהן מספקות לצורכי משפחות צעירות, נשים ישראליות יכולות להסתמך על מעונות יום, על גני ילדים ועל צהרונים, המאפשרים להן יום עבודה ארוך. גם הקיום של חופשת לידה (גם אם קצרה לעומת המקובל במדינות מערב אירופה) המעוגנת בחוק, מערך תמיכה לא-רשמי הדדי הקיים במשפחות מורחבות רבות ובהקשרים חברתיים והסתמכות על סבים וסבתות ועל חברים בעזרה עם ילדים קטנים, מסייעים לנשים לצאת לעבודה מחוץ לבית. המרחקים הקצרים יחסית בישראל וסגנון עבודה גמיש יחסית מבחינת שעות עבודה (וביתר שאת בהשפעת מגפת הקורונה) גם הם מאפשרים לנשים להתערות בעולם העבודה. לכך יש להוסיף את העובדה שרוב המשפחות בישראל זקוקות למשכורות של שני בני הזוג, וממילא רוב הנשים עובדות מחוץ לבית.⁷⁶

החברה הישראלית היא בעלת אוריינטציה משפחתית חזקה. עובדה זו והצורך של רוב המשפחות ששני בני הזוג יטו שכם בפרנסת המשפחה הופכים את יציאת הנשים לעבודה לדבר שבשגרה (בנבדל, לדוגמה, מהמקובל בקרב חוגים יהודיים מבוססים רבים בצפון אמריקה). דומה שהצורך לתמרן בין עבודה לחיי משפחה היא דבר רגיל ממילא בקרב נשים ישראליות, ומקצוע הרבנות אינו יוצא דופן בכך. נוסף על כך, בדרך כלל קהילות ליברליות בישראל אינן גדולות לעומת קהילות רבות בתפוצות, דבר המעמיד בפני רבנים עומס עבודה שאמנם אינו פשוט, אבל ניתן להתמודדות. יתר על כן, התקציבים הנמוכים של הקהילות מאפשרים להן

⁷⁶ על פי דוח שוק העבודה בישראל של משרד הכלכלה והתעשייה לשנת 2021 (פורסם במאי 2022), היקף התעסוקה של נשים הוא 77% לעומת 89% בקרב גברים. אבל שיעורן של נשים העובדות במשרה מלאה הוא 51% לעומת 70% בקרב הגברים.

במקרים רבים להעסיק רב במשרה חלקית בלבד.⁷⁷ ברוב הקהילות אין איוש מלא של משרד ותחזוקה. דומה שהרבה רבות מוכנות "ללכלך את הידיים" כשיש צורך בכך – בטאטוא רצפות, בסידור כיסאות, במשלוח מכתבים וכו'. משיחות שניהלתי עם רבנים ועם רבות עולה שלרוב רבות מגיבות בחיוב למטלות האלה יותר מעמיתיהן הגברים. דומה גם שסגנון העבודה הישראלי, המתאפיין בדרך כלל בחוסר רשמיות ובהעדר גישה היררכית נוקשה, מקל על נשים ברבנות, שכפי שנכתב לעיל, רבות מהן ממילא נוטות ליצור מערכות עבודה סמכותיות פחות ומשתפות יותר.

מיננות (סקסיזם) ומצ'ואיזם הם תכונות המצויות, כך נדמה לי, בכל חברה, גם בחברות מתקדמות מאוד. בחברה הישראלית אנו נוכחים בסקסיזם גלוי ומפורש. אלא שלמרות גילוייה הלא-נעימים, לעיתים עשויה מיננות גלויה להיחשב כיתרון דווקא. קל יותר לזהות התנהגות או התבטאויות סקסיסטיות מפורשות וישירות, ועל כן קל יותר גם להגיב אליהן. לעומת זאת, כאשר אפליה על רקע מגדרי מתבטאת בסמוי בהתבטאויות תקינות מבחינה פוליטית, קשה יותר לזהותה ולהגיב עליה. השיחות שניהלתי עם עמיתותיי ועם תלמידותיי מעלות שנשים רבות במקצוע הרבנות בישראל נתקלות בהערות ספקניות או מעליבות של מנהלי בתי ספר ושל מורים, של הורי בני מצווה ושל אנשי תקשורת ואף של נהגי מוניות ושל בעלי מלאכה. כאשר ההערות המדירות נאמרות במישרין, למרות חוסר הנעימות הכרוך בכך ניתן לענות עליהן במישרין. אדרבה, במקרים רבים מובילות הערות מסוג זה לשיחות משמעותיות ולעיתים קרובות מביאות להיכרות האישית והשיחה לפתיחות ולהכרה, בעיקר בקרב ישראלים חילונים או מסורתיים, שהסמכתן של נשים לרבנות נראית להם דבר זר ומוזר, אבל אינם אווזים בעמדה אידיאולוגית עקרונית נגדה.⁷⁸

כמה מן הרבות הישראליות ציינו באוזניי שישנם גם יתרונות בשוליות של הנשים ברבנות. אמנם ישראלים חילונים או מסורתיים רבים יעדיפו שרב גבר יערוך את טקס כלולותיהם ואת טקסי ברהמצווה של בניהם, ולו רק כדי

⁷⁷ ראוי לציין, שכידוע, חצי משרה משמעה תשלום של משכורת חלקית, אבל לא בהכרח מחצית מכמות העבודה. רוב הרבנים העובדים במשרות חלקיות עובדים למעשה מספר שעות רב הרבה יותר ממה שמתחייב בחוזה העסקתם.

⁷⁸ מרקס (לעיל הערה 73), עמ' 187–188.

להימנע מעימות עם בני משפחה מסורתיים יותר,⁷⁹ אבל כאמור, יש גם משפחות שבעבורן אישה רבה נתפסת מניה וביה כמאיימת פחות מרב. המונופול האורתודוקסי על ענייני המעמד האישי והכפייה הדתית מביאים ישראלים רבים להתרחק מכל ביטוי של דתיות מאורגנת. בעבור אנשים אחדים, היזקקות לאישה רבה היא ביטוי חתרני ומעין "תעודת ביטוח" לכך שמדובר בטקס חתרני.

התואר "רבה", שבתחילה עורר התנגדות, נופל כיום על אוזניים קשובות באופן יחסי. אחד מדידיי, רב חרדי ליטאי, הודה בפניי שבעודו מתקשה עם תואריהם של עמיתיי הגברים, הוא אינו מתקשה לקרוא לי "רבה", שכן "זה חידוש גדול שלא היה קיים קודם לכן". ואכן, דומה שהרבה מן הרבות (אם כי לא כולן) מבקשות לצקת תוכן חדש במקצוע הרבנות ולאוו דווקא להיות מהדורה נשית של המקצוע הגברי ותו לא.

סמיכת נשים באורתודוקסיה

בארצות הברית פועל מהר"ת (ראשי תיבות של מנהיגות, הלכה, רוחניות ותורה), מוסד אורתודוקסי להכשרת נשים מנהיגות רוחניות-הלכתיות. את המוסד הממוקם בניו יורק הקימו הרב אבי וייס והרבה שרה הורביץ, האישה האורתודוקסית הראשונה שקיבלה סמיכה בארצות הברית. הרב אברהם וייז, העומד בראש Hebrew Institute בריברדייל והמייסד והדיקן של ישיבת "חובבי תורה" (שני המוסדות בני יורק), העניק להורביץ את התואר מהר"ת בשנת 2009. שנה לאחר מכן הוא הכריז שהורביץ תהיה מוכרת כ"רבה" (התואר המוכר ביהדות הליברלית לרוב הנשים המכהנות ברבנות, וראו נספח למאמר על כינוי זה), אבל זמן מועט לאחר הצהרתו זו הוא חזר בו ממנה עקב ביקורת חריפה שהוטחה בו מצד חוגים אורתודוקסיים. הוא התחייב לא לתת לנשים עוד את התואר "רבה", אבל הותיר על כנו את התואר שהעניק להורביץ. עד היום הסמיכה ישיבת מהר"ת עשרות נשים.

⁷⁹ אחד הסיפורים שחזר שוב ושוב בפיהן של הרבות שעמן דיברתי היה על זוגות שהן הסכימו להשיא ואף היו בשלבים מתקדמים של הכנת הטקס (כתיבת הכתובה, חלוקת התפקידים בשבע הברכות, תוספות יצירתיות ועוד), וברגע האחרון הגיע טלפון מתנצל מאחד מבני הזוג שסיפר על הדודה או על הסבא שבשום פנים ואופן לא יגיע לחתונה אם תנהל אותה אישה. רב ליברלי בולט פחות, בעיקר אם מבחינת החזות החיצונית שלו (כיפה וזקן) הוא נראה כמו "רב אמיתי", כדברי כמה פונים ופונות.

בישראל יש כיום שישה מוסדות ובהם תוכנית הלכתית לנשים ברמה גבוהה: מדרשת לינדנבאום מרשת אור תורה סטון, נשמת בית המדרש הגבוה לנשים על שם ג'יני שוטנשטיין, מתן (מכון תורני לנשים ע"ש שרה בת יצחק יעקב רעננערט בירושלים), מתן השרון, מדרשת עין הנציב בקיבוץ עין הנצי"ב ובית המדרש לנשים במגדל עוז על שם סטלה ק. אברהם. התוכניות מגוונות באורכן ובאופיין, ואף הפונקציות שלהן שונות. לדוגמה, התוכנית בנשמת היא קצרת מועד יחסית (שנתיים), ומטרתה להשיג הכרה בנשים כיועצות בענייני אישות, וזאת, בין השאר, כדי למנוע מנשים את הצורך המביך להתייעץ בעניינים אינטימיים עם רב גבר. לעומת נשמת, בתי מדרש אחרים מלמדים תחומי הלכה רחבים ומקדמים מנהיגות נשית קהילתית, חינוכית וציבורית. עד כה סיימו את התוכניות האלה כמאתיים וחמישים נשים. נוסף על כך, אפשר להוסיף את בית מדרש הראל, המסמך נשים וגברים כאחד.

מוסמכות התוכניות האלה מועסקות באולפנות ובמדרשות כמורות, רבניות אולפנה, ר"מיות, מקצתן אף עומדות בראש מדרשות. מקצתן הקימו בתי מדרש ואחדות מהן ממלאות תפקיד רבני (היות שתפקידי הנהגה נשית תורנית הם חדשים ובשל חוסר הסכמה רחבה על מהותם, עדיין אין תואר מוסכם ומקובל לתפקידים אלו, ומי שממלאות תפקידים אלו נקראות "מובילה רוחנית", "מובילה תורנית", "מנהיגה רוחנית" או רבנית). בשנת 2021 נבחרה הרבנית דבורה עברון, מנהלת כולל דעה (לשעבר המכון למנהיגות הלכתית) במדרשת לינדנבלום, לשמש גם רבנית בקמפוס של אוניברסיטת בר אילן בצד רב הקמפוס. שרון בריקבריק דשן, מנכ"לית "קולך: פורום נשים דתיות", טוענת שבמקור הקצאת תפקידים אלו הייתה תועלתנית. "רב גבר הוא חסם" לתלמידות בתיכון, מבחינה זו שהן מרגישות נוח יותר לפנות לאישה ולהתלבט עימה בסוגיות של שאלות הלכתיות ואמוניות ובנושאים אישיים. נוסף על כך, קל יותר לתלמידת תיכון להזדהות עם דמות נשית ולראות בה מעוררת השראה ודמות לחיקוי. בדיעבד פתחה כניסתן של נשים אלו לתפקידים רבניים אופקים חדשים לתלמידותיהן.

כיום הרבנות הראשית היא הגורם הממלכתי הרשמי הבוחן רבנים, ומי שעובר בהצלחה מקבל תעודת הסמכה ("יורה יורה"). בשנת 2019 הגישו תשע עותרות (שלושה ארגונים ושש נשים) עתירה לבג"ץ, שדרשה מבחני סמיכה לרבנות זהים לנשים ולגברים. הגורם המייצג מבחינה משפטית היה "עתים". בעת כתיבת שורות אלו עדיין אין הכרעה בנושא. הנהגת הרבנות

הראשית הודיעה על כוונתה להשבית את כל שירותי הדת במדינת ישראל אם תידרש לבחון נשים לרבנות. התביעה עברה למשרד לשירותי דת, וגם שם נראה שלא חלה התקדמות משמעותית. מתן כהנא, בעת שהיה השר לשירותי דת בממשלה השלושים ושש של מדינת ישראל (2021–2022), יצר מערכת של בחינות לרבנות המיועדות לנשים. בחינות אלו מבוססות על מאגר השאלות המופיעות בבחינות המיועדות לגברים, אבל הן ינוהלו על ידי גוף מיוחד ויעניקו תעודה מיוחדת, ולא יהיו חלק מהמסלול הרגיל להסמכת רבנים. מצב עניינים זה מחריג את סמיכתן של נשים ברבנות לעומת הסמיכה ה"רגילה", היינו סמיכת גברים. היות שתעודת הסמיכה משמשת סף כניסה להתמודדות על תפקידים ציבוריים רבניים, הרי היא יוצרת מצב כפול: יש בה חידוש חשוב בהסדרתן של בחינת נשים אורתודוקסיות לרבנות, ובה בעת היא משמרת את תקרת הזכוכית שבה נתקלות נשים אורתודוקסיות החפצות בהסמכה לרבנות. מתווה זה נמצא כרגע בהקפאה, ובמציאות הפוליטית הקיימת, קשה להניח שיקדם בעתיד הנראה לעין.

ד"ר חגית וולף-הכהן עמדה במחקרה על ריבוי אנפין בקרב הנשים האורתודוקסיות הלאומיות, הראתה חסמים מסוגים שונים להעסקתן, מקצתם חסמים חברתיים הנובעים מתפיסה מגדרית של הלימוד עצמו כמאפיין גברי, מגישות שמרניות ומחשדנות כלפי מה שנתפס כפמיניסטי רדיקלי. חסמים מסוג נוסף הם חסמים פוליטיים והעדר הסמכה וגמול השתלמות ברור. מעניין שברוב המקרים ההתנגדות לא נובעת מעמדות הלכתיות. עוד עמדה וולף-הכהן על הקושי של נשים למצוא מקום עבודה שיתאים להכשרתן ולכישוריהן, וכי נשים רבות בתפקידי מנהיגות בחברה האורתודוקסית עוסקות בעבודתן בהתנדבות.

למרות מצב עניינים זה, ועל אף תחושת תסכול שעולה משיחות עם פמיניסטיות אורתודוקסיות בנושא, ישנם כמה דגמים חדשניים מעודדים, נזכיר כאן שלושה מהם. הרבנית אושרה קורן הקימה עם אישה, הרב צבי קורן, קהילה – "כינור דוד" ברעננה – ושניהם מובילים אותה בצוותא. בדומה לכך, הרבנית כרמית פיינטוך, ששנים אחדות הייתה שותפתו של הרב בני לאו בהנהגת קהילת רמב"ן בירושלים, הקימה בראשית משבר הקורונה ב-2020 קהילה חדשה בירושלים – "אילנא דחיי" עם אישה, הרב ד"ר תני (יונתן) פיינטוך. שני דגמים אלו של הנהגה זוגית משותפת מאפשרים את השתתפותה של האישה בתפקיד מנהיגותי בקהילה, שהן עצמן הקימו. שונה מהם הרבנית שירה מרילימירויס, המנהיגה את קהילת "שירת התמר"

באפרת. מרילי-מרוויס צמחה בקהילה והייתה בה ל"רבנית הלא-רשמית". רב העיר אפרת, הרב שלמה ריסקין, פנה אליה והציע לה להפוך את התפקיד לרשמי, ובשנת 2021 הוא אף הסמיך אותה בחגיגות לעיני קהילתה. נוסף על כל האמור לעיל, יש להזכיר את סמיכתן של עשר נשים אורתודוקסיות (מעשרים ושש נשים שהוסמכו שם) בבית המדרש לרבנות ישראלית של מכון הרטמן ומכללת אורנים, המגדיר את עצמו על-זרמי. ימים יגידו מה יהיה קצב התפתחותה של המנהיגות הנשית האורתודוקסית, ומה יהיו כיווניה. מה שברור הוא שמשני צדי האוקיינוס ישנן נשים הרוכשות השכלה רבנית והלכתית ברמה גבוהה ביותר ומבקשות לעסוק בתחומים תורניים, הלכתיים וקהילתיים.

בחוגים הולכים ומתרחבים, הרבנות הליברלית והרבנות הנשית כבר אינן נתפסות כקוריוז ואינן תופעה דורשת הסבר. נשים שהוסמכו כבר אינן "אייטם" חדשותי בארץ, מראיינים כבר אינם חשים צורך להתבדח כשהם פונים לרבנות ("איך קוראים לבעל של רבה?").⁸⁰ ובכל זאת, מוקדם להעריך כיצד תשפיע העובדה שנשים מוסמכות לרבנות ומכהנות כרבנות. עוד לא הגיעה העת להעריך כיצד השתנה המקצוע כולו בעקבות כניסתן של נשים אליו ובעקבות הרחבת מקהלת הקולות היהודיים עם הצטרפותם של קולות שלא זכו כמעט להישמע בו בעבר.⁸¹ מוקדם לשער כיצד תשפיע לאורך ימים רבנותן של נשים על היהדות לגווניה ועל דמותו של העם היהודי בכלל. אנו חיים במציאות מרתקת המשתנה לנגד עינינו, והצדדים המרתקים שלה הם השינויים המפתיעים שמחולל הפמיניזם האורתודוקסי. מי יתן, שספר זה ישמש נדבך להכללת הקולות הרבים במקהלת הקולות היהודיים.

⁸⁰ Elyse Goldstein, "My Pink Tallit: Women's Rituals as Imitative or Innovative", idem (ed.), *New Jewish Feminism*, op. cit., pp. 81–89.

⁸¹ בהקשר זה, אזכיר את כניסתן של נשים גם למקצוע החזנות. בארץ תחום זה אינו מפותח דיו, אבל תהליכי הנישוי בו בארצות הברית ברורים אף יותר מאלו הקיימים במקצוע הרבנות.

נספח

כיצד ייקראו נשים המוסמכות לרבנות?

השאלה אם נשים ברבנות הן רבנים ממין נקבה גרידא או שמא מדובר בהבדל מהותי נשאלה מאז ראשית ימי הנשים ברבנות. ביטוי לסוגיה זו היא השאלה איך תכונה אישה המשמשת ברבנות. בעוד בארצות דוברות אנגלית, התואר Rabbi הוא בשימוש לנשים ולגברים כאחד, בשפה מגדרית כעברית היה צורך להכריע מה התואר הראוי לאישה המכהנת ברבנות.¹ לכאורה אין שאלה זו אלא טכנית בלבד, אבל דומה שהשם שקונה אדם לעצמו משפיע על האופן שבו נתפסת הפרסונה המקצועית שלו. שאלת התואר הראוי לאישה ברבנות אינה נפרדת משאלות אחרות על תארים מקצועיים שבעבר היו מיוחדים לגברים. לדוגמה, יש נשים המכהנות בתפקיד של מזכירות אקדמית, הדורשות להיקרא "מזכיר" ולא "מזכירה", עד לא מזמן נקראו נשים המכהנות פְּשֻׁרוֹת במדינת ישראל "שר", וכו'. עם זאת, דומני שבעניין רבנותן של נשים השאלה מפליגה מן התחום הלשוני ואף מן ההרגל החברתי.

פרופ' צביה ולדן, שראיינה כשלושים נשים רבות בישראל, מראה שעניין התואר שרוי בוויכוח ער ואף מעורר רגשות עזים בקרב הנשים ברבנות.² כאמור, בין ההסמכה הראשונה של אישה בארצות הברית בשנת 1972 לבין ההסמכה הראשונה של אישה בארץ חלפו כמעט עשרים שנה. עשר שנים נוספות חלפו עד שבשנת 2001 בחרה מירה רו, מוסמכת היברו יוניון קולג'

¹ בארצות דוברות אנגלית, התואר Rabbi הוא בשימוש לנשים ולגברים כאחד, כך שהשאלה בנוגע לתואר הראוי לאישה ברבנות עלתה בעיקר בישראל, אבל גם בנוגע ללשון שצריכה להינקט בתעודות סמיכה לרבנות בארצות הברית. עד היום טרם הוחלט אם יש לכתוב בהן "מורתנו הרב" או "מורתנו הרבה". גם בגרמנית נשאלת השאלה אם יש להשתמש בתואר Frau Rabbiner או בתואר Rabbinerin.

² ולדן (לעיל הערה 26), עמ' 77–84.

הרפורמי, בתואר "רבה". כיום מרבית הנשים המוסמכות לרבנות בוחרות בתואר זה.³

כנרת שריון, האישה הראשונה שניהנה ברבנות בישראל, מעידה במאמרה בכרך זה על המשא ומתן שניהלה עם האקדמיה ללשון העברית בסוגיית התואר הנכון לה ועל הכרעתה לדבוק בתואר רב.⁴ ולדן, המביאה בהרחבה השתלשלות עניינים זו, מסכמת ואומרת שהיתרון בתואר "רבנית" הוא שזו מילה קיימת ומוכרת בעברית, אבל חסרונו בכך שהוא "תפוס", ולכן הוא נפסל על ידי כנרת שריון, וכך גם על ידי כל הנשים הלא-אורתודוקסיות ברבנות, וכמעט גם כל אלו האורתודוקסיות. ולדן מונה כמה הצעות שהוצעו בעשורים האחרונים לתארים לנשים ברבנות, ובהן "רפית",⁵ "רבית" ועוד. בכנס ארגון "קולך", ארגון הנשים האורתודוקסיות בישראל, נדון בשנת 2009 התואר שיש להצמיד לאישה שהוסמכה לרבנות. הדיון היה מעניין במיוחד לאור העובדה שבאותה עת נשים אורתודוקסיות עוד לא הוסמכו לרבנות, ושלא לה נודע בעיקר ערך סימבולי ותרבותי. בין השמות שזכו לפופולריות היו "חכמה" (תואר מקביל לתואר המקובל בקהילות ספרדיות), "מהר"ת" (מורה הלכתית רבנית)⁷ ו"רב". השם שנבחר היה "רבה", גם אם ללא התייחסות מפורשת לכך שזה השם שבו בוחרות נשים רבות בזרמים הלא-אורתודוקסיים. רחל קרן, יו"ר הוועד הפועל של "קולך", אמרה: "בתחרות לבחירת שם רצינו לעורר את המודעות הציבורית לצורך הזה. חשבנו שהדיון הציבורי יעודד נשים להמשיך וללמוד".⁸ כלומר, מתן השם למשהו שעוד לא קיים (בחוגים שלהן) בא לעודד את קיומו ואת הנכחתו. אבל בעוד בעולם האורתודוקסי הדיון בתואר לנשים ברבנות הוא בבחינת "מדרש יוצר", בחוגים הלא-אורתודוקסיים הוא בבחינת "מדרש מקיים",

³ היברו יוניון קולג' מאפשר לנשים שקיבלו הסמכה לבחור אם להיקרא "רב" או "רבה".

⁴ ראו להלן, עמ' ##; וראו גם ולדן (לעיל הערה 26), עמ' 79.

⁵ יצחק צדקה, "מספר ומספרית, חתיך וחתיכה או זכר ונקבה ברא אותם", לשוננו לעם מה, א (תשנ"ד): 31–32.

⁶ הצעתו של פרופ' משה בראשר. וראו ולדן (לעיל הערה 26).

⁷ תואר שניתן לשרה הורביץ בארצות הברית, וראו לעיל.

⁸ צופיה הירשפלד, "איך תקראו לרבנית קהילה, ראיון עם רחל קרן", קולך, 23.7.2009, <http://www.kolech.org.il/show.asp?id=33820>. שמות אחרים שהוצעו בתחרות

היו "רבנית", "תלמידת חכמים" ו"המוסמכת".

ובא לענות על צורך של נשים שכבר מכהנות. כיום נותרו שני תארים שנשים ברבנות מצמידות לשמן, וויכוחים ערים ואף שלל בדיחות נוהגים סביבם: "רב" ו"רבה". המצדדות בתואר "רב" מזכירות, ככנרת שריון, שזה המינוח המקובל שאינו דורש הסבר ושהשימוש בו מדגיש את השוויון בין נשים לגברים ברבנות. הן גם טוענות שהכינוי "רבה" עלול להיות מובן כתואר המציין מקצוע אחר, חדש ואולי פחות. לשיטתן, כבוד הרבאשה מחייב דבקות בתואר זה ומאבק מתמשך על תקפותו לכל המגדרים. לעומתן, אלו המצדדות בתואר "רבה" מדגישות את החשיבות שבנורמליזציה של התואר. לטענתן, כשם שכל תואר ומקצוע בעברית מופיע בצורת זכר ובצורת נקבה, כך צריך להיות גם בתואר הרבנות. הצורה הנקבית של התואר, הן גורסות, מדגישה את מגדרן וגם את הסמכותן.⁹ אל מול אלו הטוענות שהמילה "רבה" אינה מוכרת ואף נשמעת מוזר,¹⁰ הן מזכירות שמילים רבות שנשמעות היום רגילות היו פעם חדשות וזרות. דומה שממילא טיעון זה כבר אינו תקף, שכן התואר "רבה" מוכר ואינו דורש הסבר, וכדוגמה לכך ניתן להביא את מה שכתבתי לעיל על הכרזה בשכונת מגוריי, שכותרתה לא דרשה הסברים.

כל האמור עד כאן עוסק בהעדפות של נשים בכל הקשור לתוארן שלהן; מזג דתי וסגנון אישי קשורים לבחירתן. אך סוגיה זו כוללת גם היבט ציבורי כללי, שאחד מביטוייו המרכזיים הוא דיוניה והחלטותיה של האקדמיה ללשון העברית, הגוף הקובע בענייני הלשון העברית. כאמור לעיל, בשנות השמונים והתשעים המוקדמות זכו פניותיהן הראשונות של נשים לתשובה שיש לנקוט את השם "רבנית" (כמו "חזנית").¹¹ עד תחילת האלף השלישי נמנעה האקדמיה ממתן תשובה על שאלה זו. אבל בשנת 2003 נענית במדור

⁹ הרבה מירה רוז, שכאמור, הייתה הראשונה שבתעודת הסמכתה נכתב "רבה", כתבה בעניין זה: "אני מאמינה שכמו שהעולם נברא במאמר – עשר מאמרות – ככה גם מילים בוראות עולם. המילה יוצרת מודעות והמילים יוצרות עולם חדש של מודעות. אם אומר על אישה שהיא רב, אז האישה היא יוצאת דופן. יש הרבה רבנים, והיא אחרת, אשה רב" (ולדן [לעיל הערה 26]).

¹⁰ אחת מעמיתותיי נוהגת להתלוצץ על חשבונה ולומר שאם יקראו לה "הרבה x" יהיה מי שיקרא זאת כ"הַרְבָּה x" בשל נטייתה לעגלגלות מסוימת. בדיחה זו מחזירה אותנו למה שנדון לעיל, היינו, המודעות הגוברת של נשים מקצועיות, ובכלל זה של נשים ברבנות, לגופן ולהופעתן החיצונית.

¹¹ וראו "רבנית, חזנית" (מתשובות המזכירות המדעית), לשוננו לעם לז, א (תשמ"ו):

הטלפוני של שאלות הציבור שלו הייתה האקדמיה קובעת מינוח, היא הייתה מציעה מינוח נפרד לאישה ברבנות, אבל היא לא תעשה כן משום שהדבר יעיד על הכרתה של האקדמיה בכך שיש נשים המכהנות ברבנות.¹² דומה שהשתנות העיתים והעובדה שכהונת נשים ברבנות נעשתה עניין נפוץ יותר גרמו לאקדמיה ללשון, שמנסה להיות קשובה להלכי הרוח הציבוריים,¹³ לפרסם לאחרונה את התשובה הבאה בעניין התואר הראוי לאישה ברבנות:

צורת הנקבה של רב המשמשת זה דורות היא רַבָּנִית (בדומה לצורת הרבים 'רבנים'), אלא שמילה זו משמעותה 'אשת הרב', ואילו בימינו יש 'אישה רב'. היו שסברו שכפי ש'מלכה' יכולה להיות אישה מלך וגם אשת המלך, כך המילה 'רבנית' יכולה לשמש גם ל'אישה-רב'. אבל הפונים לא נחה דעתם מ'רבנית', ולכן הוצעה להם הצורה רַבָּה, שהיא גם צורת הנקבה של שם התואר רַב (כמו בצירוף 'תודה רבה'). נראה שהמילה רַבָּה כבר מצאה לה מהלכים בציבור כצורת הנקבה של רב.¹⁴

כיום, בתקשורת ובשיח הציבורי, דומה שהכינוי "רבה" מוכר ואינו דורש הסברים מיוחדים. עם זאת, שורת מוסמכות לרבנות, ביניהן כמה וכמה מהמשתתפות בכרך זה, מעדיפות על פניו את התואר "רב". באורתודוקסיה מוצגות נשים רבות כ"רבנית", וברור לכול שהכוונה היא לאישה שזכתה בתואר זה בזכות עצמה ולא בזכות נישואיה לרב.

¹² הדוברת סיפרה לי על מכתבי הכעס שקיבלה האקדמיה בעקבות הדיון בשאלה אם יש לכתוב "העם הפלסטיני" או "העם הפלסטינאי", דיון המעיד בעקיפין, כך אמרה הדוברת, על הכרה בקיום עם כזה.

¹³ התבוננות ביקורתית כוללת בהתמודדותה של האקדמיה ללשון העברית עם הקריאה לריפוי הלשון העברית מהטיותיה המגדריות הזכריות חורגת מעניינו של מבוא זה. ספר זה משתמש בתבנית איש. אישה, שהאקדמיה מתנגדת לה.

¹⁴ "רב בנקבה", אתר האקדמיה ללשון עברית, מדור שאלות ותשובות, <http://tinyurl.com/124svwz>.